

Кыргыз республикасынын билим, илим жана
маданият министрлиги

ЖАЛАЛ-АБАД МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

САКИЕВА С.С.

**БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРЫНДА ЭНЕ ТИЛИН
ОКУТУУНУН МЕТОДИКАСЫ**

(Педагогика жана башталгыч билим
берүү бөөлүүмүндө сырттан окуган студенттер үчүн методикалык
көрсөтмө)

Жалал-Абад — 2001

ББК 74.26

С-15

Педагогика жана психология кафедрасынын методикасы кеңешмесинде жактырылып, Жалал-Абад мамлекеттик университетинин илимий-усулдук кеңешмесинде бекитилди

Рецензент: **Калчакеев К.Б.** – филология илимдеринин кандидаты, доцент

Сакиева С.С.

С-15 Башталгыч класстарында эне тилин окутуунун методикасы (педагогика жана башталгыч билим берүүнүн методикасы адистигинде окуган студенттер үчүн методикалык көрсөтмө) –Жалал-Абад мам. уни-ти. – Жалал-Абад, 2001– 35 бет.

ISBN 9967-414-28-6

Методикалык колдонмодо башталгыч класстарда эне тилин окутуунун программасы, лекциялык курстун кыскача баяндамалары, сунуш кылынган адабияттардын тизмеси, курс боюнча зачет, экзамендин суроолору каралат.

С 4306010000-2000

ББК 74.26

ISBN 9967-414-28-6

**© Жалал-Абад мамлекеттик
университети, 2001**

**Кыргыз Республикасынын билим
жана маданият министирлиги**

**Жалал-Абад мамлекеттик
университети**

**С. Сакиева
С. Осмоналиева
М. Мамбетова**

Эне тили. Лекциялык курс

1-бөлүк.

Бишкек-2002.

Киришүү

Биз жаңы илимди окууга кириштик. Анын өзгөчөлүгү эмнеде? Биринчиден, бул илим татаал, мүмкүн ал бардык илимдердин татаалы. Минтип айтканыбыздын себеби, эне тилинин методикасын үйрөнүү-келечектеги башталгыч класстын мугалиминен көп эмгекти талап кылат. Эне тилин окутуунун методикасын өздөштүрбөй туруп, башка предметтерди өздөштүрүү мүмкүн эмес экендиги тажрыйбада далилденди. Экинчиден, эне тилин окутуунун методикасын үйрөнүүдө анын педагогикалык, психологиялык, лингвистикалык негиздерин өздөштүрүү талабы коюлуш керек. Буларды өздөштүрмөйүнчө, кенже мектеп жашындагы балдарга эне тилинин элементардык бөлүгүн үйрөтүүнү калыптандыруу татаал процесс. Эне тилин окутуунун методикасынын негизги бөлүгү-сабатка үйрөтүүнүн методикасы болуп саналат. Баланын кат-сабатын ачуу проблемасынын түрдүү багыттары дал ушул сабатка үйрөтүүдө ишке ашырылат.

Сабатка үйрөтүүнүн методикасы-бул тарыхый илим. Бул лекциялык курста сабатка үйрөтүү методикасынын

калыптанышы, анын тарыхый булактары, системасы (даярдоо, алиппе, алиппеден кийинки мезгил), аларды окутуу процессинде жүргүзүүнүн методикалык көрсөтмөлөрүнүн теориялык жана практикалык сунуштары жөнүндө маалыматтар берилди. Анда сага ийгилик, кымбаттуу кесиптеш!

Лекция. Башталгыч класстарда эне тилин окутуу методикасынын предмети, мааниси, максаты.

1. Эне тилинин башталгыч класстарда предмет катары окутулушу.
2. Башталгыч класстарда эне тилин окутуу методикасынын илимий негиздери.
3. I-IV класстарда эне тили боюнча өтүлүүчү материалдардын көлөмү, мазмуну.

Эне тилин окутуунун методикасы педагогика илиминин тармагында калыптанат, өнүгөт, ошону менен бирге ал гуманитардык илим катарында окутуунун жана тарбиялоонун практикалык маселелерин, баланын ар тараптан өнүгүүсүнө өбөлгө түзө алат. Эне тили башталгыч класстарда негизги предмет катары окутулат. Себеби, мугалим биринчи эле баланы окута баштаганда окуу-жазууга карата даярдыктарды жүргүзөт, акырындык менен окуу-жазууга үйрөтөт. Эне тилин өздөштүрбөй туруп, т.а. окууну жана жазууну билбей туруп, башка предметтерди өздөштүрүү мүмкүн эмес. Ошондуктан, башталгыч билим берүүдө окутуунун эң алгачкы негизи эне тили болуп саналат.

Эне тилин окутуу методикасынын предмети-эне тилин окутуунун шартында үйрөнүү процесси болуп саналат. Эне тилин окутуу баланын личносттук өнүгүүсүнө ориентирленген, билим берүүнү гуманизациялоого, аны ишке ашырууга, т.а. окуунун мазмунун бүтүндөй толук ишке ашырууга шарт түзөт. Окуу процессинин теориялык жана практикалык бөлүгү окуу ишмердүүлүгү аркылуу калыптанат. Окуу ишмердүүлүгү эне тилин үйрөтүүдө төмөнкү курамда милдеттүү түрдө жүргүзүлөт; окуунун милдети, максаты жана мотиви, аткаруучулук жана ориентирленген иш-аракет, өзүн-өзү көзөмөлдөө, өзүн-өзү баалоо.

Эне тилин үйрөтүүдө окутуунун мазмунунун предмети-билим, ык, машыгуу менен гана чектелбейт. Ал окутууну мотивдештирүүнүн опорасы аркылуу материалдын иш-аракет ыкмасы менен маселени чечүүгө, аны үйрөнүүгө, колдонууга

шарт түзөт. Ошондуктан, эне тилин окутуу вариативдүү курстардын жана окуу пособиелердин негизинде жүргүзүлүүдө. Вариативдүү мазмундагы курстар базистик билим берүүнү жетекчиликке алуу менен кошумча жана тереңдетип окутууга басым жасалып, окуулуктардын жана окутуунун методдорунун бири-бирине жакындашуусуна шарт түзүп, теориялык билимдин ролун жогорулатат.

Эне тилин окутуунун методикасы төмөнкү 3 маселени чечүү аркылуу ишке ашырылат: 1. Эмнени окутуу керек? 2. Кантип окутуу керек? 3. Эмне үчүн?

Эмнени окутуу керек? Бул суроонун жообун чечмелөөдө эң алгач эне тилин окутууда окутуунун мазмунун иштеп чыгуу, т.а. эне тилинин программасы, окуулуктарды окуучулар үчүн ар түрдүү окуу пособияларын түзүү жана аны өркүндөтүүнү ишке ашыруу болуп саналат.

Кантип окутуу керек? Бул маселени чечүүдө окутуунун методдору, методикалык ыкмаларын, көнүгүүлөрдүн системасын, аны колдонуу үчүн методикалык көрсөтмөлөр, пособиелер, окуучунун практикалык жумуштарды аткаруунун системасы, сабактардын үлгүлөрү ж.б. каралат.

Эмне үчүн? Бул маселеде методиканын эффективдүүлүгүн салыштырып изилдөө, методикалык көрсөтмөлөрдү экспериментте текшерүү ж.б. жумуштар жүргүзүлөт.

Жогорудагы маселелерди чечүүдө эне тилин окутуунун методикасы окуучунун тилдик материалдарды өздөштүрүүсүнүн жетишкендиктерин жана кемчилдиктерин, анын кептик, орфографиялык типтүү каталарын, аларды жоюуну жана эскертүүнүн жолдорун изилдейт.

Башталгыч класстарда эне тилин окутуу өзүнчө өзгөчөлүккө ээ, аны үйрөтүү төмөнкү бөлүмдөр аркылуу ишке ашырылат.

1. Сабатка үйрөтүүнүн методикасы, б.а. окууга жана жазууга үйрөтүүнүн элементардык бөлүгү. Сабат ачуунун проблемасы дайыма актуалдуу.
2. Фонетика, грамматика, жазуу эрежелерин окутуунун методикасы. Ал жазууну жана каллиграфияны,

грамматикалык жана орфографиялык машыгуулардын элементардык калыптануусуна үйрөтөт.

3. Адабий окуу, класстан тышкары окуунун методикасы. Мында баланы туура, шар, сезимдүү, көркөм окууга машыгуусуна, көркөм чыгармаларга ой жүгүртө билүүгө, автор менен окурмандын биргелешкен чыгармачылыгын, мугалим менен окуучунун биргелешкен чыгармачылыгы ишке ашырылат.

II. Эне тилин окутуунун методикасынын-илимий-методикалык жактан калыптанышында бир топ илимий булактарга таянат.

Эне тилин окутуунун методикасынын башкы маселелеринин бири-мектептеги эне тили курсун тактоо. Башталгыч класстардагы эне тили сабактарынын мазмуну жана түрү төмөнкү курамдан турат:

1. Окуучунун оозеки жана жазуу кебин өнүктүрүү-адабий окуу, жазуу, грамматикалык материалдарды окуп үйрөнүү, окуучунун кеп ишмердүүлүгүнө байкоо жүргүзүү байланышат;
2. 1-класска келген баланы окутууга, жазууга, сабатын ачууга, окуунун жана жазуунун элементардык жолдорун, ал машыгууларды андан ары өркүндөтүүгө;
3. Адабий нормаларда жазуунун орфографиялык жана пунктуациялык, грамматикалык эрежелерин, кептин орфоэпиялык жактан тууралыгын окуп-үйрөнүү;
4. Грамматикалык, теориялык материалдарды фонетика, лексика, тилдин илимий жактан калыптанышын изилдейт;
Окуу предметинин мазмуну жана көлөмү окуу программасында

көрсөтүлөт, программа мамлекеттик документ, анда окуучунун билим, ык,

машыгуусуна коюлган талаптар көрсөтүлөт. Учурдагы башталгыч

класстардын программасы киришүү, түшүндүрмө, «Сабат ачуу жана кеп

ишмердүүлүгүн өстүрүү», «Фонетика, грамматика, жазуу эрежелери жана

кеп ишмердүүлүгүн өстүрүү», «Адабий окуу, класстан тышкаркы окуу жана кеп өстүрүү» бөлүмдөрүнөн турат. Ошондой эле программада балдардын темаларды окуп үйрөнүүгө карата билим, ык, машыгууларына коюлуучу талаптар такталат.

Эне тилин окутуунун методикасы-бул илим, эне тилин үйрөтүүнүн, окутуунун, аны практикада колдонуунун спецификалык өзгөчөлүгүн, максатын, мазмунун жана ыкмаларын, биринчиден, тил-бул баарлашуунун каражаты, экинчиден, окутуу процессинин педагого-психологиялык мыйзам ченемдүүлүктөрүн, үчүнчүдөн, коомдогу социалдык керектөөлөрүн аныктайт. Бул теориялык концепциялардын негизинде эне тилин окутуунун жана тарбиялоонун жалпы мамилеси такталат, илим катарында өнүгөт. Ал эми практиканын негизинде илимий проблемаларды тактоого, ал тактоолорду практикада текшерүүгө жетише алат. Тил-бул адамдардын ортосундагы карым-катнашты аныктоочу каражат, ал адамдардын ортосундагы баарлашуунун негизинде пайда болгон. Тил эне тилин окутууда да баланын коомго, чөйрөгө болгон көз карашын аныктоого шарт түзөт. Методикалык маселелерди чечүүдө теориялык концепциялар түз таасир этпестен, башка илимдердин маалыматы аркылуу таасир этет. Мындай илимдердин катарына тил илими (же лингвистика), психология жана педагогика кирет. Лингвистикалык, психологиялык, педагогикалык теориялар эне тилин окутуунун методикасынын фундаменти болуп саналат. Эне тилин окутуунун методикасы прикладдык илимдердин катарында кирет, башкача айтканда, ал практикалык тапшырмаларды чечүүгө ориентирленген, окутууну ыңгайлаштыруунун жолдорун изилдөөгө, методикалык көрсөтмөлөрдү иштөөгө, мугалим менен окуучу үчүн окутуу процессинде конкреттүү материалдарды берүүгө шарт түзөт. Бул материалдар (программалар, окуулуктар, методикалык көрсөтмөлөр ж.б.) теориялык изилдөөлөрдүн негизи болуп эсептелет.

Эне тилин окутуунун методикасы теориялык жагынан фонетика, графика, орфографияга таянуу менен сабат ачууну жана таза жазууну, грамматикалык теориясынын (сөз түркүмдөрү, сөз айкаштары, сүйлөмдүн түзүлүшү) базасы грамматиканы үйрөтүүгө, лексиканы үйрөтүүнүн теориясы, текст жана анын түрлөрү, кептин түзүлүшү аркылуу кеп өстүрүүнүн методикасына арналат. Булардын баары эне тилин окутуунун лингвистикалык негизин түзөт. Эне тилин окутуунун методикасынын тилди үйрөтүүгө арналган бөлүгү тилдин мыйзамдарын терең чагылдырууга, өзгөчөлүктөрүн бөлүп көрсөтүүгө, жалпылап айтканда, лингвистикалык эрежелер менен толукталып турат.

Азыркы мезгилде кеп өстүрүүнүн методикасы-илимий потенциалдык жаңы деңгээлде өркүндөтүлүүдө. Анын башкы булагынын каражаты катарында-лингвистика кызмат кылууда. Кийинки мезгилдерде лингвистиканын кеп маданияты, тексттин теориясы боюнча багыттары бир топ илимий потенциалга жетише алды. Ал эми лингвистика жана психология илимдеринин эки областы биргелешип-кепти кабыл алуунун жана өнүктүрүүнүн жаңы тармагы психолингвистиканы бөлүп чыгарды. Бул илимдердин өнүгүшү аркылуу эне тилин окутуунун методикасы методисттерге мурдагы чечилбей келген проблемаларын жаңылоого шарт түзөт.

Эне тилин окутуунун методикасынын негизинин экинчи бөлүгүн психология илими түзөт, анын концепциялары жана конкреттүү окуулары-башталгыч мектептин окуучуларына эне тилин окутууга бир топ шарт түзөт. Окутууда жалпы психологияга (мисалы эске тутуу, кабыл алуу, элестетүү ж.б.), курактык психологияда кенже мектеп окуучуларынын өздөштүрүүсү каралат. Ал эми педагогикалык психологиянын окутуу процессине байланышкан бөлүмүнө өзгөчө роль таандык. Бул боюнча дүйнөлүк окумуштуулардын бир топ изилдөөлөрү мектеп тажрыйбаларында колдонулууда. Атап айтканда, орус окумуштууларынын илимий концепциялары жаралды. Башталгыч класстардагы предметтерди (математика,

эне тили, мекен таануу ж.б.) өздөштүрүүгө карата «окутууну өнүктүрүүнүн» концепциясы иштелди. Л.С.Выготскийдин жана анын шакирттеринин (А.Н.Леонтьев, Д.Б.Эльконин, П.Я.Гальперин, В.В.Давыдов ж.б.) идеялары боюнча, окутуу-бул баланын өнүгүүсүн жеткиликтүү деңгээлге жеткирет. А.Н.Леонтьевдин «ишмердүүлүк» концепциясынын негизинде «окуу ишмердүүлүгүнүн теориясы» орус окумуштуулары тарабынан иштелди. Окуу ишмердүүлүгүнүн теориясынын негизинде П.Я.Гальпериндин «акыл иш-аракетине этап боюнча калыптадыруунун теориясы» жаралды. Мында баланын акыл иш-аракетинин туура туруктуу калыптанышын камсыз кылуусу ишке ашырылат.

Эне тилин окутуунун методикасынын илимий негиздери педагогикага да таянуу менен өнүгө алат. Педагогика илиминин дидактика т.а. окутуу, тарбиялоо, өнүгүү категориялары менен тыгыз жүргүзүлөт. Дидактиканын мектепте окутууну өнүктүрүүдө окуучунун таанып-билүү ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн проблемасы өркүндөтүлөт. Мында окуучунун рецептивдүү жана репродуктивдүү ишмердүүлүгү (кабыл алуу) башкы планга коюлат (М.Н.Скаткин, И.Я.Лернер, Ю.К.Бабанский ж.б.). Бул проблемалардын тереңдетилип изилденишинде психолого-педагогикалык концепциялардын байланышы аркылуу окутуу жана өнүктүрүү дидактиканын жаңы теориясы-проблемалуу окутууну алып чыкты. Дидактиканын түрдүү маселелерин чечүүдө окутуунун принциптери, методдору, көрсөтмөлүүлүгү, окутуунун таанып-билүү ишмердүүлүгүн уюштуруунун жолдору, сабакка коюлуучу талаптар ж.б. коомдук мектептин алдына койгон талаптарын орундатууну ишке ашырат. Ошону менен бирге дидактикалык идеялар, методикалык системалар аркылуу далилденет. Ушул жолдор аркылуу дидактика жекече методикалар менен, анын ичинде эне тилин окутууга байланыш түзө алат. Жалпысынан алганда, эне тилин окутуунун методикасы-бул педагогикалык илим, ал философиялык, лингвистикалык, педагогикалык жана психологиялык илимдерге таянат. Эне тилин окутуунун методикасы анын

теориясын иштеп чыгууга, анын негизинде окуучу, мугалим үчүн программа, окуулуктарды, методикалык көрсөтмөлөрдү түзүү менен теорияны практикага айкалыштырууга мүмкүнчүлүк берет.

III. Башталгыч класстарда эне тилин окутууга берилген материалдар жеңилден оорго карай, т.а. концентрдик жол менен түзүлөт. Тилдик материалдар, алардын эрежелеринин көпчүлүгү башталгыч класстын окуучулары үчүн оордук кылат. Ошондуктан, эне тил сабагы концентрдик жол менен түзүлөт да, окуу материалдары окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрүнө карата тандалат. Эне тил сабагы жалпысынан элементардык мүнөздө гана берилет.

Башталгыч класстар үчүн түзүлгөн эне тилинин программасы үч бөлүктөн турат:

1. Сабат ачуу жана кеп ишмердүүлүгүн өстүрүү.

2. Фонетика, грамматика, жазуу эрежелери жана кеп ишмердүүлүгүн өстүрүү.

3. Адабий окуу, класстан тышкары окуу жана кеп өстүрүү.

Сабатка үйрөтүү даярдоо мезгилинен башталуу менен сүйлөмдү сөзгө бөлүү, сөздү муунга, муунду тыбышка бөлүү менен андан тыбыш, тыбыштан тамга, тамгадан сөздү ажыратуу максатын көздөйт. Ушул мезгилден баштап баланын угуусунда сөздү муунга ажыратууну угууну үйрөнбөстөн, алардан тыбыштарды түзүүгө калыптанат. Сабат ачууда окутуу менен бирдикте жазууга үйрөтүү паралель жүргүзүлүү менен анализ-синтез методунун өзгөчөлүктөрүн үйрөнүшөт. Мындан сырткары балдар мектептин имараты менен таанышышат, партада туура олтурууну, жазуу куралдарын туура пайдаланууну, мугалимдин кебин угууга, анын суроолоруна жооп берүүгө, коллектив менен иштөөнү үйрөнүшөт.

Алиппе мезгили 15-апрелге чейин созулат, балдар окуунун жана жазуунун алгачкы элементтери менен таанышышат. Мында башкы көңүл баланы муундап, шар окууга, сөздү көчүрүп жазууга көңүл бурулат.

Азыркы учурдагы адабий окуунун программасынын негизги идеясы-баланы өз Ата Мекенин, эмгекти, чынчылдыкты, достукту, ата-энени, өзүнөн улуу жана кичүүлөрдү, жолдошторун сыйлоого багытталган. Бул тарбиялык милдеттер окуу процессинде, т.а. адабий окууда жүргүзүлөт. Ал эми адабий окуудагы жыл мезгилдерине арналган чыгармаларды окуу менен балдарды экологиялык тарбиялоо жөнүндөгү түшүнүк кеңейет.

2-4-класстардын адабий окууга арналган программасы улуттук каада-салттар, үрп-адаттар, сөз үйрөнүп алууга, бабалардан калган сөзгө, менин чыгармам, билим-менин жан дүйнөм, менин дүйнөм, ойгонолу, издейли, ой, фантастика, дүйнө жана боордош элдердин чыгармаларын чагылдырган тексттер балдарды адабияттык окууга даярдоо болуп саналат. Ошону менен бирге ар кандай чыгарманы кабыл алуу-бул биргелешкен чыгармачылык, автор менен окурмандын биргелешкен чыгармачылыгы болсо, образдардарды, каармандарды үлгүсүз кабыл алуудагы (айрыкча, жомокторду оозеки угууда) чыгармачылык. Адабий окууда таанып-билүү мүнөзүндөгү тексттердин үлүшү кыскарып, дээрлик көркөм тексттер түзөт. Адабий окууда чыгарманын көркөмдүк--эстетикалык баалуулук принциби түзүп, тематикалык, жанрдын, автордук, мезгилдик хронологиялык бөлүштүрүүлөр сакталган.

Адабий окуу класстан тышкаркы окуу аркылуу тереңдетилет жана кеңейтилет. Класстан тышкаркы окуунун негизги милдети-окуучунун өз алдынча окуусун жетекчиликке алуу болуп саналат. Класстан тышкаркы окуу-баланын өнүгүүсүнүн жана тарбиялоосунун каражаты, ал башталгыч класстын окуучуларын китепти өз алдынча колдонууга, китепти сүйүүгө тарбиялайт.

Адабий окуу, класстан тышкаркы окуунун программасында ар бир бөлүмдүн маанисине карата ырлар, жомоктор, аңгемелер сунуш кылынат. Ошондуктан, башталгыч билим берүүдө адабий окууда окууга машыгууга өзгөчө маани берилет, мында биринчи кезек окуучунун сезимдүү окуусуна

бурулат, анын негизинде туура, шар, сезимдүү, көркөм окууга машыгуусу өнүгөт. Тексттин маанисин түшүнүүдө башкы орун сөздүк жумушун жүргүзүүгө, окуган текстке карата план түзүү, тиешелүү деңгээлде көркөм сөз каражаттарына талдоо жасай билип, текстти өзгөртүп, өз алдынча чыгарма жаратып, окуп талдоого алган текст менен жаңы чыгарманын ортосундагы байланышты ача билүүсүнө жетиштирүүсүн өзүнө алат.

Фонетика, грамматика, жазуу эрежелеринде грамматикалык эрежелерден сырткары, бала туура жазуу ыгына машыгып, өз оюн жазуу жана оозеки түрүндө жеткиликтүү билдире алуу, даяр тексттерди окуп талдоого, мазмуну (ким?, эмне тууралуу?), түзүлүшү (башталышы, негизги бөлүгү, аякталышы, эмнеден башталышы, эмне менен бүтү?), тематикасы (кандай темада сөз болду?) жөнүндө түшүндүрүп бере алуу, мазмунуна жараша текстке ат коюу билүү. Берилген бир текст түзө алуу, көрүнүштү сүрөттөп, же баяндап оозеки, жазуу түрүндө аңгеме түзүү. Балага тыбышты жана сөздү туура айтууга, сүйлөм түзүүгө, байланыштуу кеп менен иштөөгө багыт берүү менен окуу материалындагы тыбыш жана тамга, сөз, сүйлөм, байланыштуу кепти өздөштүрүү дидактикалык принциптин негизинде ишке ашырылат. Эгерде 1-класста балдар сөздөгү үндүү, үнсүз, жумшак жана каткалаңдарды ажыратууга, аны жазууга, айтылыштарын айырмалоого үйрөнсө, 2-3-класста сөздөрдү белгилери, түзүлүшү, тутуму боюнча ажыратуу, адабий тилде сүйлөөгө, орфографиялык эрежелерди өздөштүрүүгө, аларды туура жазууга машыгышат.

Балдардын грамматикалык түшүнүктөрү жеңилден оорго карай акырындык менен калыптанат. Эгерде окуучу 1-класста бир эле мезгилде предметтин атын (ким? эмне?), белгилерин (кандай?), иш-аракетин (эмне кылып жатат? ж.б.) үйрөнсө, 2-4-класста сөз түркүмдөрүн (зат атооч, сын атооч, сан атооч, этиш, ат атооч, тактооч), сөздүн составын окушат. Туура жазууга үйрөтүүдө мугалим грамматикалык эрежелерди үйрөтүү менен гана чектелбестен, ар бир сөздүн практикалык жазылышына басым жасайт.

Башталгыч билим берүүдө балада сүйлөмдү түзүлүшү боюнча суроолорго так жооп берүү, сүйлөм түзүүгө, сөз жана сүйлөмдүн ортосундагы тыныш белгилерин (чекит, үтүр, кош чекит, суроо белгиси, илеп белгиси ж.б.) коюуга калыптанат.

Грамматика жана туура жазуу, адабий окууга арналган сабактар окуучунун кеп өстүрүүсүнө тыгыз байланышкан. Балдар өзүнүн оюн жазууда жана оозеки формада так, түшүнүктүү кылып айтып берүүгө калыптанат.

Байланыштуу кеп практикалык көнүгүүлөрдүн системалуу жүргүзүлүшүнүн негизинде сүйлөм түзүү, сүрөттөр менен иштөө, өзүнүн ойлору боюнча жат жазуу, изложение, сочинение жазуу жумуштарына калыптанат. Жалпысынан алганда, башталгыч класстардын окуу материалдары концентрдик жол менен жүргүзүлөт, дидактиканын жеңилден оорго, жөнөкөйдөн татаалга деген принциптери сакталат.

Эне тилин окутуунун методикасын окуп үйрөнүүчүнүн алдында төмөнкү милдеттер турат:

1. Методиканын теориялык деңгээлин өздөштүрүү;
2. Башталгыч класстын мугалимдеринин практикалык жумуштары менен таанышуу;
3. Эне тилин окутуу методикасынын бардык бөлүмдөрүн пландаштырууну үйрөнүү;
4. Сабакта окуу материалдарын, анын пландарын пайдаланууга машыгуу.

Лекция. Эне тилин окутуу методикасынын илим катары калыптанышы.

1. 20-30-жылдардагы эне тилин окутуу методикасынын калыптанышы.

2. 50-70-жылдардагы эне тилин окутуу методикасынын калыптанышы.
3. 80-90-жылдардагы эне тилин окутуу методикасынын калыптанышы.

Эне тилин окутуу методикасынын калыптанышы ХХкылымдын башталышына таандык. Эң алгачкы жолу И.Арабаевдин Х.Сарсакеев менен бирдикте түзгөн «Алиппеси» 1911-жылы араб тилинде Уфа шаарында басылган. Октябрь революциясынын жеңиши, Кыргызстанда Кеңеш бийлигинин орношу, кыргыз элинин коомдук экономикалык, маданий-агартуу тармагында кайра жаралуу доорун баштаган. Кеңеш өкмөтү агартуу маселеси тууралуу декреттерди кабыл алып, мектептер мамлекеттик, билим берүү акысыз экендиги жөнүндөгү өзүнүн алгачкы аракетин колго ала баштады. Өзүнүн буга чейинки окуу программалары, окуу китептери, методикалык адабияттары болбогондугу, окуу процессин алдыга жылдырууга шарт түзө албады. Ошондуктан, Кеңеш бийлигинин алгачкы жылдарында кыргыз мектептери үчүн өз эне тилинде чыккан окуу китептери болбогондуктан, казак, татар, өзбек тилинде жарык көргөн окуу китептерин пайдалана башташкан.

Башталгыч билим берүүнүн сапатын жогорулатууга карата партиянын жана өкмөттүн токтомдору (1931, 1932, 1935) кабыл алынып, өлкөнүн бардык элдери үчүн баштооч мектептин (1-4-класстар) бирдиктүү тиби аныкталган. Буга чейинки группалар, топтор деген түшүнүк класстар деп аталган. Ал эми 1935-жылдын 3-сентябрындагы өкмөттүн «Баштоочу, толук эмес орто жана орто мектептерде окуу ишин уюштуруу жана ички тартип жөнүндөгү» токтому бардык мектептерде бирдей окуу планы менен окутуу проблемасын козгогон.

Башталгыч билим берүүнүн, анын ичинде эне тилин окутууда окуу программаларын түзүү проблемасы каралат. Башталгыч класстарга арналган ГУСтун программасы биринчи жолу кыргыз тилинде 1924-жылы которулуп басылган. Анда

айрым сабактар жөнүндө, ошонун ичинде кыргыз тили жөнүндө сөз болгондуктан, башталгыч класстарга арналган эне тили түзүлгөн эмес. Башталгыч класстар үчүн программа Кыргызстан эл агартуу комиссариаты тарабынан кайрадан иштелип, «Жаңы маданият» журналына комплекстүү темалар менен басылган. 1932-жылы басылган айыл-кыштак башталгыч мектебинин программасында эне тилинин программасы системага салына баштаган. Бул программада 1-2, 3-4-топко эне тилинин, грамматика жана туура жазуунун окуу жылынан 1-2, 3-4-бөлүгүнө карата талаптары берилген. Алгачкы жолу эне тилинен билим берүүгө коюлуучу талаптары иштелген.

1936-жылдан баштап кыргыз элинин программасы анализ-синтез методунун негизинде түзүлүп, анда программага окуу, жазуу, грамматика, тыныш белгилери, оозеки жана жазуу түрүндөгү кепти өстүрүү бөлүмдөрүнөн турган, 2-3-класска көрктүү жазуу сабагы киргизилген. Программада сабат ачууга өзгөчө маани берилген, көрктүү жазууну 1-класстан системалуу жүргүзүү жагы бөлүп көрсөтүлгөн. Ушул эле программанын 1940-жылдагы басылышында сөз өстүрүүгө, көрктүү жазууга карата талаптар кошумчаланган, тереңдетилген. Жалпысынан алганда, кыргыз тилинин программасы ушул жылдары системага салынгандыгы, мында көрктүү жазуу, сөз өстүрүүгө өзгөчө маани берилген.

Окутуу процессинде окуу программасынан кийин окуу китептери менен иштөөгө көңүл бурулат. Эне тилин окутууга карата И.Арабаевдин «Кыргыз алиппеси» биринчи жолу 1924-жылы 4000 тираж менен араб тилинде Ташкент шаарында басылган. Окуу китеби 58 беттен туруп, анын ичинен 32-бетке чейинкиси алиппе мезгили болуп, анда араб алфавитинин керексиздерин чыгарып таштап, кыргыз тилинин тыбыштык өзгөчөлүктөрүнө карай 26 тамганы (5 үндүү, 21 үнсүз) үйрөтүүгө арналган, тыбыш методунун негизинде түзүлгөн.

1924-жылы араб тамгасы менен К.Тыныстановдун «Окуу китеби» биринчи баскычтар үчүн башталгыч мектептерге арналган, Ташкентте 500 нуска менен басылат. Китеп араб тамгасында жазылган, жалпы көлөмү 27 бетти түзгөн. Бул

биринчи китебинде грамматикалык эч кандай маалымат берилбей, ал хрестоматиялык мүнөздө болгон. «Окуу китеби» балдардын жаш өзгөчөлүгүнө ылайыкталып, ага тарбиялык маанидеги аңгеме, жомок, чакан тексттер, табышмак жана ырлар кирген. Мисалы: «Абыл. Абылдын мектепке барганы. Бала менен чымчык. Мектепте балдар тартиби ж.б.у.с. Ар кандай темадагы чакан бөлүмдөр: 1. Адам тууралуу. 2. Куштар. 3. Алдаяр. 4. Күлкүлөр. 5. Ой менен чыгара турган эсептер. 7. Интернационалдар» ж.б.

Жыл мезгилдерине (жаз, жай, күз, кыш) карата кыска-кыска аңгемелер, көркөм тексттер, андан кийин суроо-жооптор да берилген. Китептин сөз башында «Жоктон бар артык» дегендей, кур алакан отурган мектебибизди соорото туралык дедик. *Көч жүрө-жүрө түзөлөт, биз дагы мектеп куралыбызды дурустап кетербиз. Ар бир жолдош «ат болгуча, аяк улоо» дегенди эске тутса болгону деп автор белгилейт. Окуу китебинин жазылыш максаты, кимге багытталгандыгы, анын сапат деңгээли жөнүндө тап-таамай айтып, мектеп окуучулары үчүн китебин түзүүчүлөрдүн алдына келечекте *мүдөө коюуга аракет кылат.

Башталгыч класстарга арналган 1927-жылы «Биздин тил», 1928-жылы «Эне тилибиз», 1929-жылы «Жаңы айыл» деген окуу китептери латын графикасы менен иштелип, Кыргызстан агартуу комиссариатынын билим борбору тарабынан биринчи баскыч мектептер үчүн кыргыз тилиндеги тыбыштарды жана сөз бүтүмдөрүн тааныткыч окуу китеби катары жактырылып, сунуш кылынган. К.Тыныстановдун эне тили боюнча түзүлгөн окуулуктарынын мазмуну жана мааниси, структурасы жана түзүлүшү, орустун улуу педагогу К.Д.Ушинскийдин окуу китептерине көп жагынан окшоштугу байкалат.

С.Нааматовдун 1931-жылы басылган «Кичинекей колхозчу» алиппесинде окутуунун методу жаңыртылып, сүйлөм методунун негизинде түзүлгөн. Буга удаалаш 1933-жылы *«Биздин алиппеси» бүтүн сөз методу менен басылып, анда бүтүн сөз менен окутууда сүрөттөр берилип, анын астында сөздөрү жазылган. Балдар сүрөткө карап, сөздөрдү божомолдоп курулай жатташкан. Окуган сөздөрдү кандай бөлүктөрдөн (муундан) тургандыгын ажырата билишпеген. Жазып жаткан сөзгө тыбыштык анализ жүргүзүлбөгөндүктөн, тамгаларды калтырып, сөздү ката жазышкан. Окуучулардын көпчүлүгү башталгыч классты бүткөнгө чейин сабатсыз бойдон кала беришкен. Бүтүн сөз методу жараксыз деп табылып, 1936-жылдан баштап анализ-синтез методунун негизинде окуу китептери түзүлө баштаган. Бул методго негиз салуучу орустун улуу педагогу

К.Д.Ушинский болгон. Анализ-синтез методунун өзгөчөлүгү төмөнкүлөр болгон: сунуш кылган тыбышты сөз ичинен ажырата билүү; ага карата сөз ойлоо; сөздү муунга, муунду тыбышка ажыратуу (анализ); тыбыштардан муун, муундардан сөз түзүү (синтез); сөз башындагы (от, өт, эт, ат) жана аягындагы (тол, там, таш) тамгаларды башка тамгалар менен алмаштырып, жаңы сөздөрдү түзүү.

Анализ-синтез методу менен М.И.Абрамовдун, Т.Актановдун түзгөн «Алиппеси» 1951-жылга чейин окутулган. Окуу китеби сабатка үйрөтүүнүн үч баскычы, атап айтканда, даярдоо, алиппе, алиппеден кийинки мезгилге арналган. 102 беттен туруп, негизинен аталышы окууга жана жазууга үйрөтүү үчүн деп аталган. Окуу китебиндеги чыгармалардын мазмуну балдардын жаш өзгөчөлүгүнө карай тандалган, көбүнчө элдик оозеки чыгармалар б.а. жомоктор көбүрөөк кездешет. «Алиппе» окуу китеби ушул басылышынан баштап системага салына баштаган.

Эне тилин окутуу методикасына арналган эмгектер 20-жылдардан баштап чыга баштаган. И.Арабаевдин «Жазуу жүзүндө саамалыгы» орфографиялык эрежелерди үйрөтүүгө арналган алгачкы методикалык окуу курал болуп эсептелет. Мында 11 сабакты окутуунун жолдору берилген. Эмгектин мазмуну жана түзүлүшү эне тилин окутууга карата бир топ маанилүү методикалык кеңештерди бере алгандыгында.

С.Нааматовдун «Тилибиздин методикасынан», «Балдар алиппе-бээсинин метод каты», «Башталгыч мектептер үчүн кыргыз тилинин метод көрсөтүүсү» аттуу эмгектери алиппе китебинин түзүлүшү, тамгалардын катар тартибин үйрөтүүгө карата бир катар пайдалуу кеңештер, окууга жана жазууга үйрөтүү, 1-4-класстарда окуу жумуштарын алып баруу, шар, түшүнүп, үн кубултуп, окууга класстан тышкаркы иштерди жүргүзүүгө жетекчилик кылуунун методикасынын кеңештери берилет. Жалпысынан алганда, С.Наматов биринчилерден болуп алиппе, окуу жана грамматика сабагын окутуу боюнча методикалык көрсөтмөлөрдү түзгөн алгачкы-агарттуучу.

К. Жантөшевдин «Мектеп балдарынын тилин өстүрүү» жөнүндөгү эмгеги окуудан сөз байлыгын өстүрүү үчүн күндөлүк өтүлгөн сабактарды окуучуга терең түшүндүрүү, кандай кошумча жумуштарды жүргүзүүгө карата бир топ методикалык кеңештер берилген. Окуучулардын сөз байлыгын

арттырууда, макал-лакап, табышмак, жаңылмач, жомокторду, элдик оозеки чыгармалардын үлгүлөрүнөн пайдалануунун зарылдыгын көрсөткөн.

М.Жаңыбаевдин «Кыргыз тилинин методикасы», Н.Макешовдун «Кыргыз тилинде сабак берген берүүчү башталгыч мектептин 1-классы үчүн кыргыз тилинин болжолдуу иш планы» деген эмгектери сабатка үйрөтүүнүн анализ-синтез метод менен иш жүргүзүүнүн жолдоруна арналган.

Таза жана көрктүү жазууга карата Н.Макешевдин «Туура жазууга көнүгүүлөрдүн жыйнагы» аттуу эмгеги 4-класстын окуучуларына арналган. Жыйнакка энчилүү аттардын жазылышы, чекит, суроо, илеп белгилеринин коюлуучу орундары, көп мүчөлүү сүйлөмдөр, каратма сөз, төл жана бөтөн сөз, айрым сөздөрдүн жазылышы жөнүндө маалымат берилген.

«Эне тилден коюла турган баалардын нормалары» Э.Бердибаев тарабынан түзүлгөн, анда класстык журналдарга баалардын даражаларын белгилөөчү сөздөр (отлично, жакшы, орто, жаман, эң жаман), тил илиминин негизги закондорун жана фактыларын билүү, орфографиялык жана пунктуациялык билимдер, класстар боюнча баа коюунун нормалары, жазуу жүзүндөгү текшерүү жумуштарына, изложение жана чыгарма (сочинение) көркөм окууга берилген. Жалпысынан алганда, 20-30-жылдары эне тилин окутуунун методикасынын сабатка үйрөтүү бөлүмү системага салынып, анализ-синтез методу менен окутуу ишке ашырыла баштаган.

1950-жылдарды Сабира жазгысы келет

2. 50-70-жылдарда эне тилин окутуунун методикасында ири бурулуштар боло баштады. Окутуунун системасы 4 жылдык, андан кийин 3 жылдык билим берүү аркылуу жүргүзүлдү. Окуу программасынын түзүлүшү теориялык жана практикалык жагынан толукталды. «Башталгыч класстардын программалары» (1951-ж) деп аталуу менен окуу, грамматика жана жазуу эрежелери, изложение жана сочинение бөлүмдөрүнөн туруп, окуучуларды түшүнүп окууга, туура, бат жана үн кубултуп окууга, сабаттуу жазууга, өзүнүн оюн оозеки жана жазуу жүзүндө эркин жана туура түшүндүрүүгө үйрөтүү керектиги каралган. Түшүндүрүп окуу киргизилген, анда окуунун түрлөрү боюнча иш жүргүзүү, көркөм жана элдик оозеки чыгармалар, илимий-популярдуу чыгармаларды окуу, грамматика жана жазуу эрежелеринде сөздүн фонетикалык, сөздүн мааниси жана сүйлөмдөгү ролу жагынан сөздү бүткөрүү негизинде жүргүзүү, изложение жана сочинение бөлүмү балдарды өзүнүн оюн орундуу, логикалык жана орфографиялык жактарына туура кылып жазуу жагы көрсөтүлгөн.

Программанын кийинки басылыштары «Окуу жана сөз өстүрүү», «Грамматика жана жазуу эрежелери. Сөз өстүрүү» бөлүмдөрүнөн туруп, окуу, грамматика сабактары сааттар боюнча бөлүштүрүлгөн, таза жазуунун пландаштыруусу берилген. Бул программанын өзгөчөлүгү окуучулардын каллиграфиялык сабаттуулугуна, туура, сулуу, таза жазууга, тамгаларды генетикалык тартиби боюнча үйрөтүү, орфографиялык эрежелерди үйрөтүүгө көңүл бурулган.

Окуу программасынын системага салынышы окуу китептеринин түзүлүшүндө да өзгөрүүлөр боло баштады. Эне тилин окутууга карата «Алиппе», «Эне тили», «Кыргыз тили» окуу китептери түзүлүп, аларды түзүүгө окумуштуу-методисттер тартылган.

«Алиппе» окуу китептери М.Жаңыбаев, Н.Кангелдиев (1951-1952), Б.Рысбекова, С.Турусбековдор (1962-1990) тарабынан анализ-синтез методу менен түзүлүп, даярдоо, алиппе, алиппеден кийинки мезгилдерине арналган. «Эне тили» окуу китептери түшүндүрүп окуунун методикасынын негизинде түзүлгөн, мында чыгармалар адабият, тарых, география жана табият таануу бөлүмдөрүнөн турган. Эне тили Н.Макешевдин, Г.Бакинова, С.Кондучалова, А.Айсахунова, С.Турусбеков, М.Жаңыбаев, З.Бектенов, Х.Карасаев, У.Абдукаримов, Т.Байжиев, Ж.Мукамбаев, Ш.Шукурралиев, Т.Байбураев, А.Осмонкулов, Э.Абдуллаев, Т.Өмүралиевдер (60-90-жылдар) тарабынан, кыргыз тили боюнча К.Бакеев, Э.Бердибаев, Б.Үметалиева лардын окуу китептери окутулду. Окуу китептеринин аталышынын өзгөрүшү дагы окутуу процессинде көп милдеттерди алдыга койду. Эне тили окуу китептери тематикалык принцип боюнча түзүлдү, жыл мезгилдерине, Советтик Армия, В.И.Лениндин өмүрү жана чыгармачылыгы мамлекеттик символикага арналган тексттер, элдик оозеки чыгармалар менен толукталган. Окуу китептеринин сапаттарын жакшыртууга карата 1961-жылы Элге билим берүү министрствосу тарабынан конкурс жарыяланган, конкурстан жеңген окуу китептери басууга сунуш кылынып, 90-жылдарга чейин окутулган.

Эне тили окуу китебинин уландысы катарында класстан тышкаркы окууга арналган «Октябрияттар» (К.Сартбаев), «Желекче» (Б.Рысбекова), «Пионерлер» (А.Осмонкулов, А.Жайнаков) христоматиялары жарык көрдү. Кыргыз тили окуучуларды орфографиялык, коллиграфиялык сабаттуулугун арттырууга башкы көңүл бурулган.

60-жылдардан башталышында эне тилин окутуу методикасы илимий-методикалык жагынан изилденген. Эң алгач С.Турусбековдун «Башталгыч класстарда түшүндүрүп окутуунун негиздери» деген темадагы кандидаттык диссертациясы корголуп, буга удаалаш түшүндүрүп окууну жүргүзүү, анын ичинде сабатка үйрөтүү, кыргыз жана эне тилин 2-3-класстарда окутуунун методикалык колдонмолору жарык көрдү. 1965-жылы С.Турусбековдун жетекчилиги менен «Кыргыз тилин окутуунун методикасы» (Э.Бердибаев, Б.Рысбекова, К.Сартбаев менен бирдикте) аттуу фундаменталдык эмгеги жарык көргөн. Анда сабатка үйрөтүүнүн, окуунун жана класстан тышкаркы окуунун, грамматика жана туура жазуу эрежелеринин методикасы иштелип чыгылган.

Башталгыч класстарда морфологиялык материалдарды окутууда К.Сартбаевдин изилдөөлөрү корголгон (1965), ошону менен бирге грамматикалык (синтаксиз, морфология) материалдарды 1-4-класстарда окутуунун методикалык көрсөтмөлөрү, жат жазуулар жыйнагын (1-4-класс) окуу китептерин түзүүгө (алиппе, эне тили, кыргыз тили, октябрияттар) дидактикалык материалдарды (4-класс) окутуу жана аны жүргүзүүнүн методикасы боюнча эмгектери жарык көргөн.

Б.Рысбекованын «Башталгыч класстарда зат атоочту окутуунун кээ бир жолдоруна» арналган кандидаттык диссертациясын, таза жазууга үйрөтүү боюнча методикалык колдонмолору (1972) сунуш кылынган. Окуу сабагында сөздүк жумушун жүргүзүү методикасы боюнча Х.Дөөталиевдин, сын атоочту окутуудагы сөз өстүрүүгө карата А.Мураталиеванын кандидаттык диссертациялары корголгон.

Ушул жылдары эне тилин окутуунун методикасынын сапатын жакшыртууга карата бир топ иш-аракеттер жүргүзүлгөн. Атап айтканда, алдыңкы тажрыйбаларды үйрөнүүгө карата педагогикалык окуулар, илимий-практикалык конференциялар, алардын жыйнактары чыгарылган. Эне тилин окутууда 50-70-жылдары каллиграфияга, класстан тышкаркы окууну жүргүзүүгө өзгөчө көңүл бурулган.

3.60-90-жылдары эне тилин окутуунун методикасы илимий-теориялык, практикалык жагынан калыптануу жолуна түшө алды. Окутуу системасы 3 жана 4 жылдыкка, б.а. 6 жана 7 жашар балдарды окутуу менен ишке ашырыла баштаган. 1984-жылдын апрелинде кабыл алынган "Жалпы жана кесиптин билим берүүчү мектептин реформасынын негизги багыттары" жөнүндөгү документ башталгыч билим берүүнүн системасындагы өзгөрүүлөрдү пайда кылды. Башталгыч мектептин мазмунун реформалоо-башталгыч мектепте билим берүүнүн концепциясын, жаңы программа, окуу китептерин, окуу методикалык комплекстерди түзүүгө шарт түзө алды. Концепцияда башталгыч мектепте үзгүлтүксүз билим берүү системасында өзгөчө орунга койгон анын бөтөнчөлүгүн жана баалуулугун көрсөтүп турган аспектилер берилген. Биринчиден, бул курактагы балдарды анын жаш өзгөчөлүгүн калыптандырууга улуттук идеалдар менен бирге бүткүл адамзатка таандык байлыкты кабыл алууга тарбиялоо, экинчиден, окуучуларга билим берүүдө алардын эффективдүүлүгүн калыптандыруу.

6 жаштагы балдарды окутууга карата педагогикалык байкоо, эксперименттерди жүргүзүү иштери Кыргыз педагогика илим-изилдөө институтунун мектепке чейинки тарбиялоо жана башталгыч класстарда окутуу секторунун илимий кызматкерлери тарабынан ишке ашырылды. Педагогикалык эксперименттин жүрүшү профессор К.Сартбаевдин жетекчилиги менен илимий кызматкерлер Н.Ибраева, Т.Орусбаева, К.Эгембердиева, З.Маразыкова, Б.Ташматов тарабынан ишке ашырылган.

Алты жаштагы балдарды окутууну ишке ашыруу мектеп реформасынын негизги багыттарын чечүүдө төмөнкү суроолор каралган. 1. Балдарды алты жаштан баштап окутуунун зарылчылыгын жана мүмкүнчүлүгүн аныктоо. 2. Окутуунун мазмунун, программа жана окуу-методикалык материалдардын түзүлүшүн. 3. Окуучулардын аракеттеринин мүнөзүн жана уюштурулушун. 4. Массалык тажрыйбада алты жашар балдарды окутуунун экономикалык, социалдык, психологиялык шарттарын, ошондой эле кадрлар менен камсыз кылуу мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо.

1981-1985-жылдардын арасында республиканын он орто мектебинде, он балдар бакчасында даярдоо группалары ачылып, бирдиктүү окуу программалар жана окуу китептери менен окушту. Педагогиканын эксперименталдык байкоо алты жашар баланы биринчи класста окута тургандыгы далилденип, мектеп реформасынын талабына ылайык окуу программалары, окуу китептери, окуу комплекстери түзүлүп, 1986-1987-окуу жылында республикабыздын тиешелүү шарты бар мектептеринде биринчи класска алты жашар балдар кабыл алынып баштаган. Бул мектептерде жана балдар бакчаларында педагогикалык эксперименталдык байкоо жүргүзүү үчүн Кыргыз ССР агартуу министрствосунун коллегиясынын атайын чечими аткарылган. Балдар бакчаларында даярдоо группаларын, мектептерде даярдоо жана 1-3-класстары беш күндүк окуу жумасы боюнча окутууга арналган окуу пландары менен окуу программалары иштелип чыгылды. Алты жашар балдарды окутуунун негизги методу катары оюн эсептелет. Психологияда мектепке чейинки балдардын негизги аракети-оюн, 7 жаштан баштап окуган окуучулардын негизги аракети окуу деп белгиленип келген (А.Н.Леонтьев, В.В.Давыдов, Д.Б.Эльконин ж.б.). Бул курактагы балдарды окутууда сабактын узактыгы 35 минутага чектелген. Бала эртең менен 9 да окууга келип, мектептен кечки саат 6 да кетүүгө тийиш. Алар үчүн окуй турган, ойной турган, уктай турган бөлмөлөр уюштурулат. Мектептен үч маал тамак ичип, түшкүсүн укташат. Алар

узартылган күнү бар топторго тартылат. Сабакка тиешелүү тапшырмалар, көнүгүүлөр класста орундатылат.

Алты жашар балдарды окутууга карата илимий-методикалык мүнөздөгү эмгектер, сабактардын иштелмелери, методикалык көрсөтмөлөр Кыргыз педагогика илим-изилдөө институтунун башталгыч класстарды окутуу жана мектепке чейинки тарбиялоо секторунун илимий кызматкерлери тарабынан жазылып, басма аркылуу жарык көргөн. Аларга төмөндөгү эмгектерди атоого болот. К.Сартбаев., Б.Ташматов «Сабатка үйрөтүү жана класстан тышкаркы окуу». (1983), К.Сартбаев «Биринчи класста класстан тышкаркы окууну өткөрүү» (1984), Э.Ш.Абдулина «Кыргыз мектептеринде сабатка үйрөтүү» (1984), «Биринчи класста орус тилин окутууда алиппеден кийинки мезгилдеги сабактар» (1985), Т.Орусбаева «Балдар бакчаларынын даярдоо группаларында сабатка үйрөтүү сабактарынын болжолдуу үлгүлөрү» (1984), З.Маразыкова «Экинчи класста класстан тышкаркы окууну өткөрүү» (1986), Ж.Сыдыгалиев «Экинчи класста сүрөт сабагынын иштелмелери» (1986), Б.Ташматов «Сабатка үйрөтүү сабактарында өткөрүлүүчү оюндар» (1986), «Алты жашар балдарды окутуудагы мугалимдердин иш-тажрыйбалары» (1987), Б.Рысбекова, К.Сартбаев «Алиппени окутуу жана класстан тышкаркы окуу» (1985).

1986-жылдан 3 жана 4 жылдыктын окуу программалары жүргүзүлгөн 3 жылдык башталгыч класстын программалары 4 жылдык программага кеңейтилген. Окуу материалдары сабатка үйрөтүү жана сөз өстүрүү, окуу, класстан тышкаркы окуу жана сөз өстүрүү, грамматика, туура жазуу эрежелери жана сөз өстүрүү бөлүмдөрүнөн турган.

Окуу китептеринин түзүлүшүндө да өзгөрүүлөр болду. «Алиппе» окуу китеби 6 жашар балдар үчүн К.Сартбаев, Б.Рысбекованын, 7 жашар балдарга С.Турусбеков, Б.Рысбекованын авторлугу менен түзүлгөн окуу китептери окутула баштады. 2-класстар үчүн «Эне тили» Ж.Мукамбаев, Ш.Шүкүралиев, 3-класстарга А.Осмонкулов, С.Кондучалова, 4-класстарга Э.Абдуллаев, Т.Өмүралиев, 3-класстардын кыргыз

тилин Ж.Мукамбаев, З.Маразыкова, 4-класстарга К.Сартбаев, Б.Үметалиевалардын окуу китептери окутулду. Окуу программаларынын, окуу иштеринин түзүлүштөрү, басылмалары өзгөргөнү болбосо мурунку басылмалары гана кайталанган. Тандан айтканда, окуу материалдары баланын билимине, билгичтигине, машыгуусуна гана тиешелүү.

Ушул жылдары класстар боюнча предметтик (алиппе, кыргыз тили, эне тили) методикалык колдонмолор мугалимдерге сунуш кылынган. Али да окуу иштерин түзүүчү авторлордун жетекчилиги менен ишке ашырылган.

90-жылдары эне тилин окутуунун методикасы теориялык илимий-практикалык, илимий-методикалык жактан калыптандыруу боюнча илимий эмгектер жаралды. С.Сакиеванын «3-класста адабий чыгармаларды окутууда сөз өстүрүү жумуштарын өркүндөтүү» (1992), А.Токтомамбетовдун «Адабий окууда дидактикалык негиздери» (1995), А.Жолдошеванын «1-класста окуучунун сөзүн өстүрүү» (1993), деген темадагы кандидаттык диссертациялары корголду.

Коомдук-экономикалык формациялардын алмашуусунда, тактап айтканда, Кыргызстандын көз каранды эмес өз алдынча өнүккөн мамлекетке жетиши эне тилин окутуунун жана өркүндөтүү проблемаларын алдыга койду. Кыргыз Республикасынын билим берүү жөнүндөгү мыйзамында билим берүүнүн төмөнкү принциптери белгиленди. Кыргыз республикасынын атуулдарынын билим алууга бирдей укуктарды пайдаланышы: мамлекеттик билим берүү стандартынын чектеринде мамлекеттик окуу жайларында акысыз билим алышы, ошондой эле акы алып билим берүүнүн иштеши үчүн шарттардын түзүлүшү, билим берүүнүн гумандуу мүнөзү, адамга таандык жалпы баалуулуктарына артыкчылык берилиши, илимий жетишкендиктерге жана эл аралык билим берүү стандартына багыт алуу: системалуулук жана үзгүлтүксүздүк: окутуунун жана тарбиялоонун түрлөрү, билим берүүнүн мамлекеттик мекемелеринде окутуунун граждандык мүнөздө болушу: татыктуу окуучуларды тандап алуу жана аларга шарт түзүү, альтернативалуу билим берүү

мекемелеринин жана мамлекеттик эмес структураларына шарт түзүү. Билим берүүнүн стандарттары, системасы, баскычтары (башталгыч, негизги, орто билим берүү), окуучулардын, педагогдордун укуктары жана милдеттери, алрды социалдык жактан коргоо, башкаруу ж.б. проблемалары каралган.

Гуманисттик багытталышы даана сезилген инсандык-ориентирленген педагогикалык процесстин идеясы нукура билим берүү орчундуу мамилеси болуп калган. Адаттагы педагогикалык процесстерди уюштуруунун инсандык-ориентациясы белгилүү өзгөрүүлөрдү камтып, педагогдун иш-аракеттерин, өз окуучуларын түшүнө билүүсүнө, алардын өзгөчөлүктүү жана кайталагыстыгына багытоону талап кылган.

Окуу программаларынын, окуу китептеринин түзүлүшү ушундай багытты тандап алды. Адабий билим берүүгө болгон алгачкы кадам аракеттер, эне тилин тереңдетип окутуунун (сөз өстүрүү, таза жазуу) ишке ашырылышы да окутуунун тарыхында бир топ ийгиликтерге жетише алды.

1993-жылы басылган «Башталгыч класстардын программалары» учурдагы окуу программаларынан мазмуну жагынан бир топ айырмаланат. Программа эне тил, математика, мекен таануу предметтери боюнча түзүлгөн. Ушул программдан баштап кыргыз тили, эне тилин окутуунун методикасы деп атала баштаган. Эне тилинин программасы сабатка үйрөтүү жана кеп өстүрүү, адабий окуу, класстан тышкаркы окуу жана кеп өстүрүү, фонетика, грамматика, жазуу эрежелери жана кеп өстүрүү бөлүмдөрүн камтыган.

Окуу программасынын эне тилге арналган биринчи бөлүгү сабатка үйрөтүүгө арналган. Ал эми адабий окууга арналган бөлүгү окуу предметинин адабий окуу деп аталышы анын адабийлүүлүгүн күчөтүп, ар кандай чыгарманы кабыл алуу-биргелешкен чыгармачылык, автор менен окурмандын биргелешкен чыгармачылыгы, ал эми сабак процессинде талдоого алуу- мугалим менен окуучунун биргелешкен орток чыгармачылыгы (А.Н.Кудина), образдарды, каармандарды үлгүсүз кабыл алуу чыгармачылыгын (Л.С.Выготский) өстүрүүгө көңүл бурулган. Адабий окуу тематикалык түзүлүшү

жагынан да толукталган. Мында окуучунун өз алдынча изилденүүсүнө, кеп маданиятын өстүрүүгө, жорго соз, чечендикке, төкмөчүлүккө багытталган чыгармалар көбүрөөк киргизилген.

90-жылдардан баштап эне тилин окутуунун тарыхында вариативдүү окуу китептери түзүлө баштаган. «Алиппе» окуу китептери С.Турусбеков жана Б.Рысбекова, А.Абдразакова жана З.Маразыкова, К.Сартбаев жана Б.Рысбекова, С.Рысбаевдин авторлугу менен түзүлгөн варианттары боюнча окутула баштады. Мында окуу китептерин тандоо мугалимдин жана окуучунун тандоо жолуна коюлду. Кийинки учурда жогорку «Алиппелердин» ичинен С.Рысбаевдин окуулугун (1998) мугалимдер тандап алып жатат. Бул окуу китебинде автор окуучунун логикалык ой жүгүртүүсүн өстүрүүгө гуманизациялоого өзгөчө маани берген. Окуулуктун компоненттери төмөнкүлөр болгон:

1. «Алиппе» окуу китеби.
2. Алиппе- дептер.
3. Боемо тамгалар.
4. Шайыр тамгалар.
5. Дубалга илип коюлуучу сүрөттүү тамгалар.

Эне тили окуу китеби «Адабий окуу» деген ат менен чыгарыла баштады.

2-класстын «Адабий окуусу» алгачкы жолу «Кыргыз Республикасында гуманитардык билим берүүнү өзгөртүү» программасынын талаптарына ылайык Кыргыз Республикасынын билим, илим жана маданият министирлиги менен бирдикте «Кыргызстан-Сорос» фонду тарабынан басылып чыккан. 3-4-класстардын «Адабий окуусу» бөлүмдөрүнүн аталышы боюнча толукталган.

2-4-класстардын «Кыргыз тили» окуу китептери да жаңы окуу программасынын талабына ылайык толукталган. Ушул окуулуктарды

окутууга карата бир катар методикалык колдонмолор иштелип чыгылды.

3.Маразыкованын «Сабат ачуу», С.Рысбаевдин «1-класста окуучулардын сабат ачуунун сөзүн өстүрүү жана рухий тарбия берүүнүн маселелери», «Жат жазуулар» жыйнагы (К.Сартбаев, С.Кондучалова) эне тилин окутууга карата методикалык жардам катары иштелген. К.Тыныстановдун 90 жылдыгына арналган илимий-теориялык конференцияда эне тилин окутууга арналган докладдар окулган. Мында К.Тыныстановдун эне тилин окутууга кошкон салымы жөнүндө талкуу жүргүзүлгөн. Мамлекеттик тилдин окутулушу жөнүндө республиканын жогорку окуу жайларында (КМУУ, ОшМУ, ЖАМУ, КМПУ ж.б.) илимий-практикалык конференциялар өткөрүлүп келүүдө. Конференцияда эне тилин окутууга арналган докладдар, изилдөөлөр талкууланып, аны жакшыртуунун чаралары, токтомдору кабыл алынган.

Жыйынтыктап айтканда, эне тилин окутуунун методикасы бир кылымга жакын убакыттын ичинде педагогиканын дидактика бөлүмүндө илим катары өнүгүп келди. Эне тилин окутуу азыркы учурга чейин ар тараптан изилденди. Бирок ошондой болсо да, аны мындан ары өнүгүшүндө чечилүүчү проблемалары арбын. Алар төмөнкүлөр:

1.Башталгыч класстарда эне тилин окутуунун методикасын кайрадан толукталып иштеп чыгуу керек. 1965-жылы басылган боюнча кайра басылган жок.

2. Башталгыч класстарда эне тилин окутуунун тарыхын изилдөөнү колго алуу.

1. Башталгыч класстарда эне тилин окутуудагы кеп өстүрүү жумуштары.
2. Башталгыч класстарда элдик оозеки чыгармаларды окутууну.
3. Башталгыч класстарда фонетикалык материалдарды окутууну.
4. Башталгыч класстарда синтаксистик материалдарды окутууну.
5. Адабий окуунун методикасын ж.б.
6. Эне тилин окутуунун илимий негиздерин жогоруда көрсөтүлгөн проблемалардын ишке ашырылышы эне тилин окутуунун сапатын жогорулатууга көмөк көрсөтө алары талашсыз.

Лекция. Сабатка үйрөтүүнүн методикасы.

1. Сабатка үйрөтүүнүн илимий негиздери.
2. Сабатка үйрөтүүнүн психо-физиологиялык мүнөздөмөсү.
3. Сабатка үйрөтүүнүн тарбиялык мааниси.

1. Сабатка үйрөтүү-бул баланы окууга жана жазууга үйрөтүү болуп эсептелет. Сабат ачуунун элементардык бөлүгү окуу жана жазуудан башталат. «Алиппе» окуулугу аркылуу балага мектептен окуунун жана жазуунун элементардык бөлүгүн үйрөнүү менен аны өркүндөтүүгө калыптанат. Сабатка үйрөтүү илими лингвистика менен тыгыз байланышкан. Мында кеп ишмердүүлүгүнүн негизги түрү болгон окуу жана жазууга басым жасайт. Окуу жана жазуу-бул адамдын кеп ишмердүүлүгүнүн түрү, ал эми окууга жана жазууга машыгуу-бул кеп ишмердүүлүккө машыгуу. Окууга жана жазууга машыгуу-бир мезгилде оозеки кепти угууда, кабыл алууда калыптанат.

Сабат ачуу-кеп ишмердүүлүгүнүн түрдүү функциясын аткара алат: аңгеме, айтып берүү, байкоо, табышмактын жообун табуу, декламация, телеберүүлөр, радиоуктуруулар ж.б. Бул жумушту окуу жана жазууга үйрөтүүдө кеп ишмердүүлүгүн түзүүгө шарт түзөт.

Сабатка үйрөтүүгө машыгуу башкы ролду ойнойт. Машыгуусуз сабат ачууну жүргүзүү мүмкүн эмес. Чындыгында,

сабатка үйрөтүүдө бала көп окуп, көп жазыш керек. Окуу жана жазууда текст менен иштөө колго алынат, кайта-кайта окуу, жооп берүү иштери жүргүзүлөт. Окуу жана жазуу-бул биргелешип ишке ашырылуучу процесс, ал адамдын өнүгүүсүндө активдүү машыгуучу катарында роль ойнойт.

Сабат ачууда окуунун жана жазуунун ролу өз деңгээлинде жүргүзүлүүсү зарыл. Ошондуктан, окуу процессинде психологиялык барьерлерди байкоо жагы ишке ашырылууга тийиш. Мектепке жаңыдан келген балдардын баары окууга жана жазууга даяр келишпейт. Сабат ачууда окууга жана жазууга үйрөтүүчү атмосфераны түзүү жагы талап кылынат.

Сабатка үйрөтүүдө лингвистиканын фонетика бөлүгүнө кенен орун берилет. Кыргыз жазуусу фонемалык түзүлүшү боюнча үйрөтүлөт. Демек, ар бир тыбыш, тамга, же фонеманын өзүнчө графикалык системасы бар. Сабатка үйрөтүүнүн методикасы кыргыз тилинин фонетикасынын өзгөчөлүгүн эске алат.

Кыргыз тилинин тыбыштын түзүлүшү жана анын графикасы. 1. Кыргыз адабий тилинде 14 үндүү, 20 үнсүз тыбыш бар. Үндүүлөрдүн сегизи -кыска: а, э, о, ө, ы, и, у, ү: алтоо-созулма: аа, ээ, оо, өө, уу, үү: жетөө-жоон: а, аа, о, оо, ы, у, уу: жетөө-ичке: э, ээ, о, оо, и, у. Үнсүздөрдүн алтоо-уяң: м, н, ң, р, й, л: алтоо-жумшак: б, в, д, ж, з, г; сегизи-каткалан: п, ф, с, ш, ч, х, к, т.

Кыргыз адабий тилиндеги тыбыштарды белгилөө үчүн 36 тамгадан турган Кирилл алфавити колдонулат: Аа, Бб, Вв, Гг, Дд, Ее, Өө, Жж, Зз, Ии, Йй, Кк, Лл, Мм, Нн, Ңң, Оо, Өө, Пп, Рр, Сс, Тт, Уу, Үү, Фф, Хх, Цц, Чч, Шш, Үү,, Ыь, Ыы, Ңң, Ээ, Юю, Яя. Эскертүү: булардын ичинен Ц, Ү, тамгалары жана Ң, Ы белгилери Кыргыз Республикасынын расмий тили- орус тилинен жана башка тилдерден кирген сөздөрдү жазууда колдонулат.

1. Созулма үндүүлөр кош тамга менен белгиленет: аа, ээ, оо, оо, уу, үү.

Жогорку көрсөтүлгөн фонемалар адабий тилибизде колдонулат. Айтылып жүргөн сөздөрүбүздүн бардыгы ушул

фонемалар аркылуу гана жасалат. Башкача айтканда, маани жактан сөзгө өзгөртүү киргизуучу тыбышты фонема дейбиз. Мисалы: бал, тал. Бул эки сөздүн биринчи тыбышы эки башка болгондуктан, ар түрдүү маани берди. Тыбыштар тамга менен белгиленет. Сабатка үйрөтүүнүн биринчи күнүнөн баштап тыбыштар жана анын тамгалары практикалык түрдө көрсөтүлүп окутулат. Тыбыштардын тамгаларын окуучу өздөштүргөндө гана окууга жана жазууга жетише алат.

Учурдагы билим берүү системасында, б.а. сабатка үйрөтүүдө тыбыш методу кабыл алынган. Биринчи класстан баланы окуу процессинде тамганы жана муунга ажыратып, анализдейт, синтездейт. Сабатка үйрөтүүнүн методикасы кыргыз тилинин графикасы менен тыгыз байланышуу менен тамганын жазылуу ыгын үйрөтөт.

1. Жумшак жана каткалаң үнсүздөрдүн баары фонеманын ичине кирет. Фонемалардын баары жазуу жүзүндө бардыгы колдонулбайт. Мында кайсы бир фонеманын негизги тыбыштары гана алынат. Ошондуктан тыбыштарды үйрөтүүдө негизгиси гана үйрөтүлөт. Мисалы: кы, ки, гы, ги фонемалары к, г тамгалары менен жазылат.

2. Кыргыз графикасынын негизинде муун принциби менен иш жүргүзүлөт. Окуулукка сунуш кылынган тамга (графема) катары окулуш ыңгайына карата сунуш кылынат, тамгалар генетикалык тартиби боюнча берилбейт. Мисалы, окуулукта а тамгасы үндүү, андан кийин үнсүз т тамгасы берилет. Үйрөтүүдө муундап окуу менен, бир муун, муун бир үндүү, бир үнсүздөн түзүлөрүн, сөздө канча үндүү болсо, ошончо муун болору түшүндүрүлөт. Муундардын окулушунда орфографиялык, андан кийин орфоэпиялык окулушу эске алынып, системага салынат.

3. Тыбыштар жөнөкөйдөн татаалга деген принциптин негизинде сунуш кылынат, окуу материалдары ушул принцип боюнча үйрөтүлөт. Ар бир тыбышка карата сүрөттөр берилип, ал сүрөттөр суроо-жооп иретинде аңгеме түзүүгө ыңгайланыштырылып, аңгемеден сүйлөм, сөз, муун, муундан

тыбышты бөлүп алууга ыңгайлаштырылган текст сунуш кылынат. Ушул принциптин негизинде «Алиппе» китеби түзүлүп, окутулат. Анализ-синтез методу менен окутканда, муундан тыбышты бөлүп алып, тыбыштын айтылышы, кайталанышы үйрөтүлөт. Угулушу жагынан бири-бирине окшош болгон создогу тыбыштар салыштырылып корсотулот (жон-жүн, тап-топ, тоо-төө ж.б.).

4. Кыргыз тилиндеги үндүүлөрдү үйрөтүү да өзүнчө өзгөчөлүккө ээ. Булардын ичинен-е, ө, я, ю иоттошкон тамгалар деп аталуу менен жазууда эки түрдүү колдонулат. Мисалы, сөз башында, же үндүүлөрдөн кийин жана ажыратуу, жумшартуу (ң, ь) белгилеринен кийин эки тыбыштын жардамы менен айтылат, ошондуктан, иоттошкон үндүүлөр болуп эсептелинет (йа-я, йу-ю, йо-ө, йе-е).

5. Сабатка үйрөтүүдө (негизги этабында) бала тамганын тыбышын жакшы өздөштүрө албайт. Алар тамга менен тыбышты ажырата алышпайт. Тыбышты угабыз, тамганы жазабыз деген түшүнүк берилгени менен тамганы курулай жаттоого, же катары менен жаттоого калыптанып калгандан улам, бала жогорку класска барганда да кайсы бир тамганы бири-биринен ажырата албай, жазууда көп жаңылышат. Мисалы, б-п, в-ф, д-т, з-с ж.б.

6. Кыргыз алфавитинин түзүлүшүндө анын варианты көз жаздымда калбоого тийиш. Мында тамганын басма жана жазма түрү, тексттин башталышы жана бүтүшү эске алынат. Ал эми тексти окууда чекит, суроо, илеп, үтүр, сызыкча, эки чекит белгилери үйрөтүлөт. Мында муун, ташымал, басым, ачык жана жабык муунду үйрөтүү да ишке ашырылат.

II. Сабатка үйрөтүүнүн психо-физиологиялык мүнөздөмөсү окутуу процессинде башкы планга коюлат. Сабатка үйрөтүүдө, т.а. баланы окууга жана жазууга үйрөтүүдө анын психо-физиологиялык мүнөздөмөсү татаал процесс. Жазуу жана окууга үйрөтүү мугалимден көп эмгекти талап кылат. Окуу жана жазуунун элементтерин калыптандырбай туруп, баланын сабатын ачуу мүмкүн эмес. Жаңыдан окууну

жана жазууну баштаган мезгилде бала тажрыйбасыз болот, ар машыгууда жетүү үчүн бир топ убакыт талап кылынат. Алардын өзгөчөлүктөрү катары төмөнкүлөрдү бөлүп кароого болот.

1. Окууга машыгуу ар бир окуучуда түрдүү аспектиде өнүккөн. Аларды шар, муундап, сөздөп, тамгалап, тамга тааныбоочу группаларга бөлүнүшүнүн өзү мугалим үчүн бир топ кыйынчылыктарды алып келери талашсыз. Тамгаларды тааныштыруу, ага карата берилген мамычадагы тирек сөздөрдү, байланыштуу текстти окуу жумуштары сунуш кылынат. Окуунун алгачкы этабы кесме тамга, кесме муун, тамга кассасындагы бир жана эки муундуу сөздөрдөн башталат. Окуунун багыты балада алгач тамга, сөз, муундан башталууга тийиш болгон менен окуунун баары балдарда бир мезгилде, бирдей деңгээлде калыптанбайт. Балдардын басымдуу көпчүлүгүндө өздөштүрүү кыйынчылыгы пайда болот. Окуу процесси алдыга өтө жай жылат, мында кабыл алуу жана билүү, буга сөздө канча тамга бар экендигин тактоо, үйрөтүү жолдору ишке ашырылууга тийиш.

2. Окуучу алган текст менен иштөөдө тажрыйбасыздыгынан улам текстти катары боюнча окуудан кыйналат. Алардын кээ бирлери бармак менен жетелеп окуйт, кээ бирлери көз жугуртуу аркылуу окуйт. Ал эми кээ бирлери копчулук учурда катарын жоготуп, кайрадан кайтууга, кайталап окууга туура келет. Ушул процессти жоюуга карата көзөмөлдөө жумушу уюштурулат. Бул кыйынчылыктар акырындык менен жоюлуу аркылуу, окуучуда ык пайда болуп, анын окууга болгон конул буруусу кеңейип, бир эле мезгилде муундап, шар окууга жетише алат.

3. Жаңыдан окурмандыгы калыптана баштаган окуучу дайыма эле тексттин мазмунун түшүнө бербейт. Башкы көңүл окуунун техникасына бурулгандыкка байланыштуу, окуучу тексттин мазмунун тушунууга мумкунчулук ала албайт. Текстти түшүнүү окуудан алыстагандыктан, сөздүн мааниси текстти окуп бара жатканда эмес, текстти окугандан кийинкиге калтырылып калат. Окуу программасыныны талабы сезимдүү

окууга бурулат. Сүрөттөр менен иштөө, мугалимдин суроосуна жооп берүү, көрсөтмө куралдар менен иштөө, купуя окуу тексттин мазмунун түшүнүүгө өбөлгө түзөт. Сезимдүү окуунун өз деңгээлинде жүргүзүлбөгөндүгү-бул сабатка үйрөтүүнүн бирден-бир кыйынчылыгы болуп эсептелинет.

Жогорудагы кыйынчылыктарды жоюуда оклуучулардын окууга машыгуусун ишке ашыруучу жолдору изилденет. Кыргыз Республикасынын мектептеринде анализ-синтез методу колдонулуп келе жатат. Атайын байкоолордун жыйынтыгы көрсөткөндөй, бала бакчадан 1-класска келген бала тыбыш, тамгага анализ-синтез методу аркылуу талдоо жүргүзүүгө машыгып келишет. Окуунун ыгын калыптандыруунун бирден-бир булагы анализ-синтез методу болуп эсептелет.

Сабатка үйрөтүүдө башкы көңүл фонемалык угууга бурулат б.а. кептеги айрым тыбыштарды айырмалоо, сөздөн муунду бөлүп көрсөтүү. Окуучу фонемаларды түрдүү угулуштары боюнча айырмалоого тийиш. Фонемалык угуулар окуунун сапатын жакшыртуу үчүн гана керек болбостон, ал орфографиялык ык алууга керектелет. Фонемалык угуулар баланын угуу аппаратын өнүктүрүүнү да талап калат. Ошондуктан, сабатка үйрөтүүдө угууну калыптандыруучу машыгуучу көнүгүүлөр сөзсүз жүргүзүлүшү керек.

Жазуу-бул кептин иш аракетинин татаал процессине кирет. Жазууга калыптандыруунун ыгынын структурасы төмөнкүлөр болуп эсептелет. Сөздүн угулушун кабыл алуу: ага тыбыштык муундук анализ жасоо; тамганын басма жана жазма түрлөрүн салыштыруу: тамганы элементтерге ажыратуу жана аларды бириктирип жазууну көрсөтүү: мугалимдин доскага окуучунуун дептерине жазып берүүсү: тамганы жазуу;

Жазуунунун ыгына үйрөтүүнүн алгачкы бскычтарында (Алиппе мезгилинде) балдар көп күч жумшашат. Жазуу учурунда бир катар булчундар айрыкча колдун, ийиндин, дененин жогорку бөлүгүнүн бардык булчундары иштеп турат. Ал мезгилде жазуу эмоционалдык чымырканууну да талап кылат. Бала адегенде кезигүүчү кыйынчылыктарга, жазганынын көңүлдөгүдөй болбой калышына кейийт. Алгачкы баскычтарда

бардык жумшалган физикалык күчтөр да каалагандай жыйынтыкка алып келе албайт. Колдун, манжалардын, билектин кыймылдары али машыкпагандыктан, кол балага баш ийбегендей болуп саналат.

Мындай процессти жоюуда окуучунун өз алдынча иштөөсүн талап кылуучу иш- аракеттер пайда болот. Ошондуктан, окуучу калем сапты туура кармоосун, дептерди туура коюусун көзөмөлдөө керек. Тамгалардын жазылышын үйрөнүүдө окуучу анын формасын, элементин, дептердеги сызыктын орун алышын, сызыктагы калем саптын кыймылын эстөө керек. Жазуу учурунда бир тамга менен экинчи тамганын кошулушун үйрөнүү сөзсүз эске алынышы керек, ошону менен бирге окуучу жазуунун гигиеналык талаптарын б.а. дептерден көздү албоо, кантип отурууну өздөштүрүү керек. Мындай тапшырмаларды аткарууга окуучу көнүкпөгөндүктөн, жогоруда айтылган иш-аракеттер аң сезимди күчөтүүнү талап кылат. Бул жазуунун темпин гана басаңдатпастан, баланын акыл- эс жагынан чарчашына алып келет. 1-класстын баласы жазганда бардык булчуңдары кыймылда турат. Мындай шартта сабактын жүрүшүндө атайын көнүгүүлөрдү жүргүзүү талап кылынат.

III. Эне тили сабагы 1-класста.

Этнопедагогикалык, этнопсихологиялык маанай аркылуу жүргүзүлөт. Бул сабатка үйрөтүүдөн эле башталууда тийиш. Этнопсихологиялык функциясын алганда, улуу менен кичүүнүн, ата менен баланын, эне менен кыздын, эже менен сиңдинин, ага менен ининин, үй-бүлөдөгү ар бир мүчөнүн өз ара бири-бири менен урмат мамилелери алардын ортосундагы моралдык-психологиялык, эмоционалдык жылуу-жумшак жагдайга бири-бирине тартылуу, ич ара терең жоопкерчилиги ж.б. ыйык сезим туюмдар балдарды ыйманга, эмгекке, патриоттуулукка тарбиялай алат.

Ал эми элдин басып өткөн даңктуу жолу, үлгүлүү адамдары, эзелтен келе жаткан ыйык салттары, аздектеген улуттук буюмдары, кийим-кече, тамак-аштары, элдик тарбиянын үлгүлөрү, улуулар айткан унутулгус накыл кептер, жомоктор,

элдик ырлар, уламыштар ж.б. үйрөтүү аркылуу анын тарбиялык маанисин эске алынат.

Лекция. Сабатка үйрөтүүнүн методдорунун тарыхый мүнөздөмөлөрү.

1. Сабатка үйрөтүүнүн методдорунун жалпы мүнөздөмөсү.

2. Анализ-синтез методунун өзгөчөлүгү.

1. Сабатка үйрөтүүнүн методикасы-бул эне тилин окутуу методикасын-

дагы тарыхый негиздердин катарына кирет. Бул илимдин негиздөөчүлөрүнүн катарына орустун улуу педагогу К.Д. Ушинский, Л.Н. Толстой, В.П. Вахтеров жана башкалар кирет. Илимдин калыптанышында жана өнүгүшүндө анын тарыхый методдорунун басып өткөн жолу өзгөчө орунду ээлейт. Сабатка үйрөтүүнүн тарыхый методдорун өздөштүрбөй туруп, бул илимди терең өздөштүрүү мүмкүн эмес. Ошону менен бирге кыргыз тилинин өнүгүү этаптары дагы бул илимге байланышкандыгын белгилөөгө болот. Академик Б.М. Юнусалиев жалпы элдик кыргыз тилинин калыптанышын үч доорго бөлөт.

а. Байыркы б.а. 9-10 кылымдарга чейинки кыргыз тили.

б. Орто кылымдын б.а. 15-16 кылымдарга чейинки кыргыз тили.

в. Жаңы кыргыз тили доору, б.а. 16-кылымдан баштап азыркы мезгилге чейинки кыргыз тили.

Тилдин өнүгүү жана калыптануу этабындагы өзгөрүүлөр сабатка үйрөтүүнүн өнүгүү стадиясында өз салымын кошо алган. Ал эми окутуу процессинде баланы окууга жана жазууга үйрөтүүдө ар түрдүү методдорду колдонуу иши талап кылынган. Ал колдонулган методдор кылымдар бою изилденип, улам жеңил жолун колдонуу укумдан тукумга өтүү менен колдонулуп келүүдө. Сабатка үйрөтүүнүн методдорунун кемчиликтеринен арылуу максатында анын кемчиликтери

изилденип, кошумчаланып келген. Тактап айтканда жеңилден оорго карай, жонокойдон татаалга карай деген принцип толук колдонулуп, белгилүү бир мезгилдин ичинде баланы сабаттуу окууга, окуунун техникасы менен тааныштыруу максаты алдыга коюлат.

Кыргыз эли өзүнүн узак кылымдык тарыхында башка түрк элдери менен бирдикте Орхон Эне-Сай, уйгур, араб, латын, орус жазуу системаларын колдонуп келген. Улуу Октябрь революциясынан кийин 1924-жылы кыргыз элинин өз элине ылайыкталып реформаланган араб алфавити кабыл алынгандан тартып, бүгүнкү күнгө чейин бир нече методдор колдонулуп келди. Алар төмөнкүлөр;

1. Тамга методу.
2. Муун методу.
3. Тыбыш методу.
4. Бүтүн сөз методу.
5. Анализ-синтез методу.

Тамга методу.

Тамга методу кыргыз элине тилден тике өтпөстөн, уйгур (кашкардан), өзбек, татар элинен келген молдолор араб тамгасын кыргыздарга тараткан. Негизи бул метод байыркы методдордун катарына кирет. Эң абал Грецияда, Римде колдонулат да, андан кийин Европа, Азиядагы элдерге тарайт. Бул методду араб тамгасынан кандай алынса, кыргыздарга ошол тартипте үйрөтүшкөн. Ар бир тамганын өзүнчө катары болгон. Мисалы; А-алиф, Б-бээ ж.б. Алиппе деген сөз ушул эки тамга аркылуу келип чыгып, азыркы "Алиппе" окуу китептеринин аталышы да ушундан келип чыккан.

Бул методду колдонуу төмөнкүдөй жүргүзүлгөн; Балдар тамгаларды алфавит тартиби боюнча жатташкан. Андан кийин сөздөрдөн муун курашкан, ошол муундан кураалган сөздөрдү жатташып окушкан. Ар бир балага жекече сабак берүү менен иш алып барылган. Ал эми кыргыз элинде араб тамгасын ушул

тамга методу боюнча эң биринчи эле бүт тамганы жатка үйрөткөн. Ал тамгаларды жаттап бүткөндөн кийин алиппенин (окуу китеби), эрежелеп (тамганы бирден айтып кошуу), андан кийин сүрөттүн (бүтүн сөздү окутуу деген мааниде) окуган. Ушул метод менен окуганды үйрөтүү үч этапка бөлүнгөн;

1. Ар бир тамганын атын үйрөтүү.
2. Тамгалардан муун түзүп окуу.
3. Тамгалардан сө түзүп окуу.

Ар бир тамганын атын үйрөтүү жана андан муун түзүү үчүн мектепте болгон бирден бир көрсөтмө курал-тамгалардын аты жазылган такта болгон. Мындай жол менен окутуунун үчүнчү этабында гана балдар "Аптиекти" эжелеп окуй башташкан. Алар алиппени окуп бүткөнү менен жазганды билишкен эмес. Бул ыкма окуучуларды сабатка үйрөтүү процессин ого бетер кыйындаткан. Мектептердин өзүнө ылайыкталып түзүлгөн программасы болбогону менен "Алиппе", "Чаар китеп", "Софу-Аллаяр" сыяктуу китептерди окуп чыгууга милдеттүү болушкан. Бул метод менен окутуу революцияга чейин жүргүзүлгөн.

Муун методу.

Муун методу эң байыркы методдордон болуп саналат. Эң алгач Римдиктерде колдонулган, андан кийин Азия элдерине таркаган. Муун методу сөздөгү муунду окууга, ошол аркылуу окууну, жазууну үйрөнүүгө мүмкүн болгон. Биринчи эле тамгаларды окушкан (жатка үйрөнгөн). Андан кийин муундарды окушкан, эң мурда эки тамгалуу, андан кийин үч тамгалуу муундарды окушкан (ба,би,бе,бел). Кээ бир учурда үндүү тамгаларды, андан кийин үнсүз тамгаларды үйрөтүү менен муунду окутуу иштери жүргүзүлгөн. Тамга методуна салыштырганда муун методун үйрөтүү бир топ жеңил болгон. Бул методдо дидактикалык принцип сакталган эмес. Татаалдан жөнөкөйгө, түшүнүксүздөн түшүнүктүүгө карай жүргүзүлгөн.

Тамга методуна салыштырганда муун методунун өзгөчөлүктөрү төмөнкүлөр болгон.

1. Эжелеп окутуунун ордуна муун боюнча окуткан.
2. Тамга методунда жазуу жумуштары жетишээрлик түрдө жүргүзүлбөгөн. Ал эми муун методунда окуу, жазуу жумуштары бирдей жүргүзүлгөн.
3. Муун методунда дидактикалык принциптер сакталбаган. Балдар муундарды курулай жаттоо менен гана окушчу. Муундарды тыбыштарга ажыратуу, аларды анализдөө болгон эмес.

Тыбыш методу.

Тыбыш методу Россияда 19-кылымдын 40-жылдарында таралып, мектептеринде окутулган. Буга чейин тыбыш методу ушул эле кылымдын 30-жылдарында франциялык педагог Ж.Жакото, андан кийин педагогдор В.А.Золотов, Ф.Д.Судитский тарабынан колдонулган. Метод түзүлүшү жагынан муун методуна окшошуп кетет. Тыбыш методу колдонгондон тартып эле талдоо (анализдөө) жолу менен жүргүзүлгөн. Бул методду убагында Чехиянын улуу педагогу Я.А.Коменский да жактаган. Ал эми В.А. Золотов мугалимдер жана окуучулар үчүн пособие, Ф.Д.Судитский ушул методко алиппе түзгөн.

Тыбыш методун үйрөтүүдө эң мурда бир нече үндүү тыбыштарды (а, у, о, ы, и), андан кийин бир нече үнсүз (р, с, м, ш) тыбыштарды үйрөтүү, ал тыбыштарды бири-бирине кошуп алуу иштери жүргүзүлгөн. Мында ичке, жоон үндүүлөр катышкан муундарды окутуу иштери коюлган. Жалпылап айтканда, алгач үндүү, үнсүз тыбыштарды, андан кийин ошол тыбыштардан куралган муундарды окуткан. Бул методдун кемчилдиги-окуучу окуп жаткан сөздөрүндөгү муундар кандай тыбыштан куралгандыгын билишкен эмес, куру эле жатташкан. Ошондуктан, бул метод орус мектептеринде көп колдонулбаган. Негизи бул методдун, бул функциясы талдоо (анализдөө) методуна көбүрөөк жакындашып кеткен.

Тыбыш методунун экинчи түрү синтез методу болгон, анын жактоочулары немец элинин педагогу Г.Стефани

(19-кылымдын башталышында) тыбыш, тамга, тамгалардын аталышы, үндүү, үнсүз тыбыштардын биригүүчү түшүнүктөрүн жактаган. Ал эми орустун улуу педагогу Н.А.Корф "Сабаттуулукка үйрөтүүнүн колдонмосу" деген эмгегинде бир нече үндүү, үнсүз тыбышты алып, аларды бири бирине кошуп, ошол тыбыштан куралган муундарды окуткан (ма, му, ым, ум). Андан кийин жаңы тыбыштарды алып, муун, муундан сөз түзүлгөн(на,ма,ша,ка). Мында бала курулай жаттоо менен гана чектелген.

Тыбыш методу кыргыз башталгыч класстарында Улуу Октябрь революциясынан кийин, т.а.1921-жылдан колдонула баштаган. Ушул жылы тыбыш методу менен түзүлгөн казактын алиппеси окутулган. Бул жөнүндө С.Нааматов; «Бизге тыбыш методуна келип жеттик». Ушул метод боюнча казак алиппеси окуду"-дейт.

Кыргыз тилинин өзгөчөлүгүнө ылайыкталган тамгалар 1924-жылда кабыл алынган. Ошонун негизинде биринчи алиппе китеби түзүлгөн. Эң биринчи кыргыз алиппеси И.Арабаев тарабынан түзүлүп, 1924-жылы Ташкентте жарык көргөн. Окуу китеп кыргыз тилине ылайыкталып реформаланган араб алфавитинин негизинде тыбыш методу менен түзүлгөн.Китепте бир нече тамга берилип, ал тамгалар доскага жазылып, ар бирине өзүнчө окутулган. Тамгаларды тааныштырып бүткөндөн кийин гана өтүлгөн таамгалардан сүйлөм түздүрүп, окуткан. Алар муунга бөлүнүп берилген эмес. Тактап айтканда бул метод менен окутуу иши кыргыз мектебин толук канаттандыра алган эмес.

Бүтүн сөз методу.

Бүтүн сөз методу 19-кылымдын 20-жыылдарында Америкада колдонулган. Американын мектептеринде эки, же үч ай бою бир нече сандаган сөздөрдү жаттаткан. Жаттап алган сөздөрүн балдардын өздөрүнө окуткан. Ал сөздөрдүн ичинде кандай тамга бар экенин билишчүү да эмес, тамгаларды тааныбай эле, сөздүн көрүнүшү боюнча көчүрүп жазышкан.

Бүтүн сөз методу орус мектептеринде 1917-1931-жылдары колдонулган. Анда окутууда мугалим эң мурда сөздү доскага жазат. Аны бир нече жолу окуучуларга окуп берет. Окуучулар мугалимди ээрчип окушат. Ал сөздү талдап муунга, тыбышка ажыратылбайт. Бала сөздү муунга, муунду тыбышка ажыратып талданбаган, ошонун натыйжасында сөздү туура окуй албаган, курулай жаттоо менен гана чектелген. Жазуу иштери дагы ушундай абалда болгон. Ошондуктан, бул метод окуу ишин толук канаттандыра алган эмес.

Кыргыз мектептеринде бүтүн сөз методун 1928-жылдан баштап колдонула баштаган. Ошол кездеги айрым методисттердин пикири боюнча, бүтүн сөз методу менен окутуу тыбыш жана тамга методу боюнча окутууга караганда жеңил болгон. Ошол кездеги кыргыз алиппеси бүтүн сөз жана тыбыш методун бириктирип түзгөн. Мында негизги максат-сүрөттү карап, алдыдагы сөздү үйрөнүү менен бирге, тыбышты да билсин деген ой берилген. Бирок, бүтүн сөз методу боюнча окутуу натыйжа берген эмес. Алиппеде элементардык дидактикалык принциптер сакталган эмес; сөздөргө анализ-синтез көнүгүүлөрү жүргүзүлбөгөн, өтүлгөн тыбыштар, муундар, сөздөр уулам кайталанып турулбаган. Китепте жазуунун үлгүлөрү болгон эмес. Бул метод да балдардын катсабатын ачууда талабын канаттандырган эмес, 1930-жылга чейин окутулуп келинген.

1931-32-окуу жылына карата "Кичинекей колхозчу алиппеси" аттуу окуу китебин окутуунун жолун көрсөткөн методикалык пособия сүйлөм методунун негизинде түзүлгөн. С.Наматовдун "Биздин методикабыздын" деген китепчесинде; "Кичинекей колхозчуну түзүү иши, айрым сунуштар боюнча сүйлөм методу менен түзүлдү" делинген. Сүйлөм методунда сүрөт, сүрөттүн астында сүйлөөм берилген. Бул методду үйрөтүү татаал болгондугуна байланыштуу, кийинки окуу жылында алынып салынган. Ушул окуу жылынан баштап, тактап айтканда, 1933-жылдан баштап кайра бүтүн сөз методуна өткөрүлүп, С.Наматовдун "Биздин алиппеси" түзүлүп, алиппени окутуунун методикалык каты жарык көрөт. Бүтүн сөз

методу 1934-35-окуу жылына чейин колдонулган. Жогоруда көрсөтүлгөн кемчиликтен улам, жакшы натыйжа бере алган эмес. Ошондуктан, бул метод азыр колдонулбайт. 1936-жылдан баштап анализ-синтез методуна өткөрүлгөн.

2. Батыш Европага анализ-синтез методун 19-кылымда А.Грезер, А.Дистерверг, К.Фоген, Россияда К.Д.Ушинский, анын шакирттери Д.Тихомиров, В.П.Вахтеров, В.А.Флеров, В.И.Водовозов, Н.Ф.Бунаков ж.б.лар болушкан. К.Д.Ушинскийдин "Эне тили", "Азбука", «Эне тилин окутуунун методикасына көрсөтмө» (1864) аттуу эмгектери анализ-синтез методун окутууга арналган. Ал бул методду окуу-жазуу методу деп атоо менен сабатка үйрөтүүдө окуу, жазууну ажыратууга болбой тургандыгы далилденген. Ошону менен бирге эң алгач окууда тыбышты, тамганы окууга үйрөнүү менен жазууга үйрөтүү иреттигин сунуш кылган. К.Д.Ушинскийдин "Азбукасында" тамганын басма түрү, же болбосо тамганын окулушуна тыбыштык анализ жүргүзүлсө, кийинки сабакта тамганын жазма түрү менен тааныштырууну көрсөткөн.

К.Д.Ушинский өзүнүн методикасында анализ-синтез методун бөлүп көрсөтүү мүмкүн эмес экендигин баса белгилеген. Анын методикасынын баалуулугу сабатка үйрөтүүдөгү кеп өстүрүү менен байланыштыргандыгында. Сабатка үйрөтүүнүн биринчи күнүнөн тартып бала элдик оозеки чыгармалардын мыкты үлгүлөрү менен тааныштыруунун системасын бөлүп көрсөткөн. Анализ-синтез методу чындыгында, баланын кебин өстүрүүгө, аңгемелешүүгө, окуу жана жазуунун байланышы-бул баланын ойлоо жөндөмдүүлүгүн өстүрүүгө бир топ шарттарды түзө алган. Ошондой эле К.Д.Ушинскийдин бүткүл педагогикалык системасы баланын ар тараптан өнүгүүсүнө, т.а. баланын кебин жана ойлоосун өстүрүүгө карата багытталган. Анын методикалык көрсөтмөлөрүндө башкы көңүл-байкоого, аңгемелешүүгө, окуучунун айтып берүүсүнө бурулат. К.Д.Ушинский тыбыштык талдоого карата бир нече ыкмаларды

сунуш кылган. Алар ушу күнгө чейин колдонулуп келүү менен педагогикалык-психологиялык негиздери иштелип чыгылды.

К.Д.Ушинский "Эне тилинде" тамгаларды жана тыбыштарды алфавиттик катары боюнча үйрөтүүдөн баш тарткан, эң алгач үндүүлөрдү, йоттошкон тамгаларды, жумшак жана каткалаң үнсүздөрдү катары менен үйрөтүүнү көрсөткөн. Бул методдун ушул кезге чейин колдонулушу окутуу процессинде, т.а. баланын кат сабатын ачууда баалуу салым кошо алгандыгында.

Анализ-синтез методунун ТҮЗҮЛҮШҮ.

1. КЕПТИ СҮЙЛӨМГӨ, СҮЙЛӨМДҮ СӨЗГӨ, СӨЗДҮ МУУНГА, МУУНДУ ТЫБЫШКА АЖЫТТЫРУУ, ОШОЛ ТЫБЫШТЫН ТАМГАСЫН ТААНЫТУУ. АНЫ КАЙРА СИНТЕЗДӨӨ; ТЫБЫШТАН МУУН, МУУНДАН СӨЗ, СӨЗДӨН СҮЙЛӨМ ТҮЗДҮРҮҮ.

2. Жазуу иштерин жүргүзүү. Мында тамганын элементине окшош заттардын сүрөтүн тарттыруу, тамганын элементин, андан кийин өзүн жаздыруу.
3. Тыбыштарга сөз түзүү жана анын тамгасын жазуу, жаздыруу, окутуу.

Анализ-синтез методунун башка методдордон өзгөчөлүгү төмөнкүлөр; 1. Окууга көндүрүүгө карата болгон даярдыктар. 2. Көрсөтмөлүүлүгү. 3. Тыбышка машыктыруу жумуштарынын туураайтылышы. 4. Окуу менен жазуунун бирдей алынып берилиши, байланыштуулугу. 5. Жазуу жумуштарына карата болгон даярдыктар, көнүгүүлөр. 6. Окуучулардын кебинин өсүшүнө айрыкча багытталышы. 7. Туура, сезимдүү окуу ишине айрыкча көңүл буруу ж.б.

Анализ-синтез методу кыргыз мектептеринде 1936-жылдан баштап колдонулду. Анализ-синтез методу боюнча окуучуларды окуу жазууга үйрөтүү иши алиппеге чейинки,

алиппе мезгили, алиппеден кийинки мезгил болуп үчкө бөлүнөт. Алиппе окуу китептери ушул система боюнча түзүлүп келүүдө.

Анализ-синтез методу боюнча 1936-40-жылдары К.Каримов, Т.Актановдун, 1940-52-жылдары Т.Актанов, Н.Абрамовдун, 1952-60-жылдары Н.Кангельдиев, М.Жаңыбаевдин, 1962-90-жылдары С.Турусбеков, Б..Рысбекованын, 1992-98-жылдары З.Маразыкова, А.Абдразакованын 1998-жылдан С.Рысбаевдин авторлугу менен түзүлгөн алиппе окуу китептери окулуп келүүдө.

Лекция. Сабатка үйрөтүүнүн системасы (даярдоо мезгили).

1. Сабатка үйрөтүүдөгү даярдыктар.
2. Анализ-синтез методу менен иш жүргүзүү.

. Сабатка үйрөтүү системасынын алиппеге чейинки мезгили (даярдоо) бир айлык мөөнөт менен жүргүзүлөт. Бул баскычта практика жүзүндө окууга, жазууга даярдык көрүү жумуштары жүргүзүлөт, ошондой эле анализдөөнүн изи боюнчап да жүргүзүлөт. Ушул убакыттын ичинде мугалим балдар менен таанышып, алардын ар биринин кандай билим деңгээлде келгендигин байкоого алат. Алиппе мезгилинде даярдоочу ар кандай мазмундагы көнүгүүлөрдү жүргүзүөт. Мугалим тарабынан окулуп берилген жомоктордун мазмунун сүйлөп берүүгө көнүгүшөт.

Даярдоо мезгилинин негизги милдеттери төмөнкүлөр болуп эсептелинет: окуу ишмердүүлүгүнө көнүктүрүү, мектептин тартибине үйрөтүү, кептеги тыбыштарды анализдөөгө, окууга жана жазууга даярдоо, байланыштуу кебин, сөз байлыгын байытүү, аңгеме жана сүйлөм түзүүгө калыптандыруу.

Даярдоо мезгили эки баскыч боюнча жүргүзүлөт: биринчи баскычында бала негизинен кеп, сүйлөм, сөз, муун, басым, тыбыш, үндүү, үнсүз, тамга, үндүү, үнсүз тыбыштарды бири-бирине салыштырууга. Буга параллель сөз жана муунду системалар аркылуу моделдештирүүнү үйрөтүү башталат.

2. Эң алгачкы жолу «Алиппе» китеби менен тааныштырылат, андагы жазууга берилген материалдарды, көнүгүүлөрдү анализдеп-синтездөө, колго машыгуучу көнүгүүлөрдү жасоо, алар аркылуу баланын угуу

жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү. Буга кошумча катарында бала окуунун башталышында тыбыштын, муундук жана тыбыштын анализдөөгө жана синтездөөгө үйрөнүү аркылуу тилдеги кептин, тыбыштык түзүлүштөрдү айырмалоого калыптанууга тийиш.

«Алиппе» окуу китебинин тематикалык түзүлүшү сабатка үйрөтүүдө төмөндөгү материалдарды окутуу ишке ашырылат: Кеп (оозеки жана жазуу). Сүйлөм. Сөз. Сөз жана сүйлөм. Муун, басым. Кеп жана тыбыш. Үндүү жана үнсүз тамгалар. Ар бир бешинчи сабактан кийинки кайталоо, ар бир жуманын аягында 17-18 минуталык класстан тышкаркы окуу жүргүзүлөт.

Даярдоо мезгилинде жазууга үйрөтүүнүн милдети: партага туура отуруунун эрежелери менен тааныштыруу, жазуу куралдары, б.а. карандаш, калем сап, дептер менен тааныштыруу, колго, колдун манжаларына толкундуу, кыймыл бере турган жана көз өлчөмүн болжолдоого көнүктүрүүчү даярдык көнүгүүлөрүн жүргүзүү.

Алиппеге чейинки мезгилде жазууга даярдоочу көнүгүүлөргө геометриялык фигуралардын жемиштердин, жашылчалардын сүрөттөрүн боёо, дептердин сызыктары боюнча ийрекчелер, дугаларды сызуу жумуштарын жүргүзүү. Тамгалардын жөнөкөй элементтерин жаздырууда тик түшкөн түз таякча, төмөн жагынан жогору карай имерилген таякча, жогору жагынан төмөн карай имерилген таякча, жогору жана төмөн жагынан тең имерилген таякча, кыл сызыктар аркылуу кошулуучу түз таякча, овал, узун түз таякча, төмөн жагы иллектешкен узун таякча.

Жазуу сабагынын тематикасы «Алиппе-дептер» жана анын түзүлүшү, беттери, сызыктардын ортосундагы аралык, түз жана кыйыр сызыктар, оңго жана солго тартылуучу сызыктар, түз, кыска сызык, жогортон төмөн карай кеткен жол, узун торчо сызык, овал, оң жана тескери тартылуучу жарым овалдар менен тааныштыруу.

Даярдоо этабынын экинчи баскычында эң алгач үндүү тыбыштар, кыска үндүүлөр жана үнсүздөр, ага карата сюжеттүү

сүрөттөр, сүрөттөр менен иштөөгө, тамгалардын белгилери боюнча жазууга үйрөнүшөт.

Даярдоо мезгилиндеги жүргүзүлүүчү жумуштардын түрлөрү.

Кеп. Сүйлөм. Сюжеттүү сүрөттөр боюнча. Мугалимдин суроосуна жооп берүү, ага карата сүйлөм түзүү. Бул ким? Бул эмне? деген суроолорго жооп берүү, предметтүү, сюжеттүү сүрөттөр менен иштөө. Сүйлөм түзүү, аны айтып берүү, сүрөттөрдөгү сүйлөмдөрдү эстеп калуу.

Сөз. Биринчи класстын окуучуларынын сөз байлыгын активдештирүү жумуштарын жүргүзүү ишин колго алуу. Ата Мекен, Бишкек-Кыргызстандын борбору, Кыргыз Республикасы. Сөздөрдү тематикалык группаларга бөлүп үйрөтүү: окуу куралдары, оюнчуктар, элдик аспаптар, гүлдөр, козу карындар, канаттуулар, жашылча-жемиштер, кийим-кече, идиш-аяк ж.б. Аларды сөзгө жана сүйлөмгө үйрөтүү.

Угуу. Сөздүн үйрөтүүчү жана калыптандыруучу милдетин ишке ашыруу. Предметтин атын, алардын кыймыл-аракетинин аталышын айтып жатканда добуш аркылуу жаралган тыбыштардын угулушунун, алардын өзгөчөлүктөрүн, окшоштуктарын салыштыруу аркылуу кабыл алууну үйрөтүү. Мында мугалимдин сүйлөө дикциясы, сөздөрдү муунга бөлүп айтуусу, үн кубултуп көркөм сүйлөөсү дагы тең роль ойнойт.

Сүйлөө. Сабатка үйрөтүүдө сүйлөө ишмердүүлүгү эки этапта жүргүзүлөт.

1.Маек кеби. Бул мугалим менен окуучунун ортосунда жүргүзүлөт. Мында предметтин атын атап, ага талдоо жүргүзүлөт.

2.Монологдук кеп. Окуучунун өз алдынча ой жүгүртө алуусу. Көргөн-билгендери, уккандары, байкагандары боюнча айтып берүүгө көнүгөт.

Окуу. Мугалимдин көркөм чыгармаларды окуп берүүсү, чыгарманын окуучуга жеткиликтүүлүгү. Окуган чыгарма жөнүндө аңгемелешүү. Ырларды окуп берүү, жомокторду сахналаштыруу.

Грамматика жана фонетика. Кептен сүйлөмдү бөлүп алуу, сүйлөм түзүү. Сүйлөмдөн сөздү бөлүү. Сөздү муунга ажыратуу, муунду басым аркылуу ажыратуу. Тыбышты бөлүү, сөздөгү биринчи тыбыш ж.б. Муун канча тыбыштан тургандыгын бөлүү. Үндүү жана үнсүз тыбыштарды бөлүү.

Сабакта оюндардун элементтерин көбүрөөк колдонууну ишке ашыруу: табышмактын жообун табуу, жомок айтып берүү, аны сахналаштыруу, жомоктун сюжетине чыгармачылык менен сүрөт тартуу, окуучулардын аңгемеси, ырды жатка айтып берүүсү ж.б.

Бул жумуштарды ишке ашырууда мугалимдин милдеттери төмөнкүлөр:

- 1.1. Окуу ишин жүргүзүүгө карата балдардын мектепке даярдыгын анализдөө менен алардын жалпы жана кептик жактан өнүгүүсүнө, окуу ишмердүүлүгүнө көнүгүү, машыгуу абалына карата үйрөнүү;
- 1.2. Окууга болгон кызыгуусунун өнүгүү абалын билүү;
- 1.3. Фонетикалык угуусунун так жетилүүсүн байкоо;
- 1.4. Кебинин байлыгын тактоо, тазалыгын талдоо;
- 1.5. Оюн түшүндүрүп айтып, көргөнүн, укканын сүйлөп берүүсүнүн абалын тактоо;
- 1.6. Көрүп, угуп, эске тутуусун талдоо;
- 1.7. Жазууга киришүү иретинде колунун жазуу ишмердүүлүгүнө даярдыгынын абалын текшерүү ж.б.

Лекция. Сабатка үйрөтүүнүн системасы. Алиппе мезгили.

1. Алиппе мезгилин жүргүзүү боюнча маалымат.
2. Иоттошкон тамгаларды үйрөтүү.

1. Сабатка үйрөтүүнүн алиппе мезгили негизги этап катарында окутуу процессинде ишке ашырылат. Алиппе мезгили окуу жылынын болжол менен алганда, IV чейрекке чейин пландаштырылат. Алиппе китебине түзүлгөн окуу-методикалык комплексте окуу материалдарынын

жайгаштырылышы тууралуу блокторду төмөндөгүдөй бөлүштүргөн:

1. Багыт берилүүчү блок:

-Тамгага жараша берилген предметтик сүрөт. Бул багыт берүүчү функцияны аткарат. Окуучу мугалимдин жетеги аркылуу маалыматты угуп кабыл алат да, аны өзү көрүп жана укканын предметтештирет, т.а. бала көрө билүүгө калыптанат.

2. Активдештирүүчү блок:

-Активдештирүүчү блок төмөндөгүлөрдү камтыйт: предметтик сүрөт кырдаалдык сүрөт менен коштолот:

-үйрөнгөн тамганын каллиграфиясын өздөштүрөт:

-жаңы тыбыштын артикуляциялык табиятына жараша айтып, тил жатыктырылат:

-Тыбыштык талдоо-жыйноо методу боюнча окуп, машыгууга жетишет:

3. Өнүктүрүүчү блок:

-текстти окуу жана анын мазмунун түшүндүрүү, өз сөзү менен айтып берүүгө калыптанат:

4. Жыйынтыктоочу блок:

-окуу материалдарынын эмоционалдык-нравалык, же моралдык-психологиялык аспектисин изилдейт.

Бул блоктор алиппе окуулугунун түзүлүш системасы боюнча сунуш кылынган. Ал эми ар бир тыбышты үйрөтүүдө бул блоктордун сакталышы талап кылынат. Алиппе мезгили сабат ачуунун негизги бөлүмү катарында окутуу процессинде жүргүзүлгөндүктөн, ошондуктан, баланын кат-сабатынын ачылышында, тактап айтканда, ушул убакытта мугалимге чоң милдет жүктөлөт. Даярдоо мезгилинде алган билимин бала алиппе мезгилинде өркүндөтө алат. Даярдоо мезгилине салыштырганда бала алиппе мезгилинде мектепке бир топ калыптануу менен окууга жана жазууга даяр боло баштайт. Даярдоо мезгилинде бала оозеки сүйлөөгө, мугалимдин суроосуна жооп берүүгө, сүрөттөргө аңгеме түзүүгө, аны айтып берүүгө үйрөнсө, ал эми алиппе мезгилинде мындан татаалыраак окуу ишмердүүлүгүн аткарууга багыт алат. Демек,

мында дидактиканын жеңилден оорго, жөнөкөйдөн татаалга деген принциби сакталууга тийиш.

Алиппе мезгили окуулуктун 2-бөлүгүнүн «Көрөбүз, угабыз, сүйлөшөбүз, окуйбуз, жазабыз» деген бөлүмүндөгү 19-беттен, 85-бетке чейин берилген окуу материалдарын камтыйт. Окуулукта тамгалардын тартиби төмөндөгүдөй берилген: Аа, Тт, Оо, Пп, Нн, Уу, Бб, Лл, Кк, оо, Ээ(е), Ии, й, Кк, уу, Сс, Үү, Дд, Рр, Ыы, т-д, Чч, аа, Шш, Жж, ж-ч, Гг(гы), ээ, Өө, Зз, Мм, ң, Гг(ги), үү, өө, Хх, Юю(йу)й-у, Яя(йа) й-а, Ее, Өө, Вв, Үү,, Цц, Фф, ь, ң.

Тамгалардын берилишинде алардын генетикалык тартиби сакталбайт. Тамгаларды алфавиттик тартиби боюнча үйрөтүүгө мүмкүн эмес, ал баланын кат-сабатын ачууга мүмкүнчүлүк түзө албайт, т.а. анализ-синтез методу ишке ашырылбайт. Алиппе мезгилинин биринчи баскычында практика жүзүндө жөнөкөй айтылуучу үндүү, үнсүз тыбыштардан 1-2 муунду сөз куратып айттыруу, тыбыш, тамга менен тааныштыруу, жаздыруу жумуштары жүргүзүлөт. Алгачкы милдет, тыбыштык анализ-синтез методун ишке ашыруу болуп саналат. Ал эми тамгаларды үйрөтүү бирдей деңгээлде ишке ашырылат.

Тыбыштарды жана тамгаларды үйрөтүүдө анализ-синтез методунун негизги өзгөчөлүктөрү төмөнкүлөр:

Анализ-синтез-бул тыбыштык аналитико-синтетикалык метод боюнча окутуунун негизи болуп саналат. Сабат ачууда бала эне тилдин тыбыштары менен тааныша алат. Ошондой эле кептен сүйлөмдү, сүйлөмдөн сөздү, сөздөн муунду, муундан тыбышты ажыратууга үйрөтөт. Муун анализ-синтез методунун негизги бирдиги катарында каралат. Баланы окууга үйрөтүүгө муун боюнча окуудан башталат.

Сабат ачуу сабактарында эң негизги милдеттердин бири болуп, балага фонемалардын (тыбыштардын) так угулушун байкатуу болуп эсептелет, т.а. окуучулар кептеги бардык тыбыштардын угулушун (үнүн) бири-биринен ажырата билүү менен бирге, алардын ичиндеги үнсүздөрдүн жумшак жана каткалаң, үндүүлөрдүн кыска жана созулуп айтылышын уга

билүүлөрү тийиш. Кесме тамгадан сөз курап, канча муундан түзүлгөндүгү жана анын ар бир мууну канча тыбыштан турганы талдоого алынат (анализ). Андан кийин ал сөздөрдү муун боюнча туташ окууга көнүктүрүү (синтез). Ошондуктан сабат ачуу методу аналитико-синтетикалык деп аталат. Сабат ачуу сабактарында бул метод кеңири колдонулуп келүүдө.

Тыбыштык анализдөөнүн ыкмалары.

Анализдөөнүн биринчи ыкмасы-керектүү тыбышты баса белгилөө аркылуу, тирек сөздү муун боюнча созуп, ачык жана так айтуу, муундан тыбышты ажыратуу.

Анализдөөнүн экинчи ыкмасы-муундагы керектүү тыбышты айтып жаткан учурда кескин токтотуу. Мисалы: ба деген муунду бир-эки жолу кайталап айтышат. Б тыбышы а тыбышынан бөлүнүп айтылганча кайталанат.

Анализдөөнүн үчүнчү ыкмасы-тыбыштардын айтылыш процессин (артикуляция) байкоого алуу. Мисалы: ба деген муундагы б тыбышын айтууда эриндерибиз жабылып, ал эми а тыбышын айтууда эриндерибиз кенен ачылып, айтылары салыштырылат.

Анализдөөнүн төртүнчү ыкмасы-тийиштүү тыбышты сөздүн аягынан бөлүп айттыруу. Мисалы: ат, от, кат, кап, сап деген сөздөрдү айттыруу аркылуу, ар бир сөздүн аягында кандай тыбыштар угулуп жатканы аныкталат. Эгерде мугалим ка деп үн чыгарып айтса, анда балдар ага т тыбышын кошуп, кат деп айтышат.

Анализдөөнүн бешинчи ыкмасы-өтүлүүчү жаңы сөз башына, аягына жана ортосуна келишин аныктатуу. Мисалы: шат, шуру, шап, шар, таштан, киши, кош, тиш, түш, беш, кыш ж.б.

Тыбыштык синтездөөнүн ыкмалары.

Синтездөөнүн биринчи ыкмасы-сөздү, же муунду окуудан мурда андагы тыбыштарды созуп айтууну калыбына келтирүү. Бул ыкманы «анализдөөнүн изи боюнча» окуу деп да атоого болот.

Синтездөөнүн экинчи ыкмасы-«сөздөрдү окшоштуруп окуу» деп аталат. Мугалим бир нече үндүү (а, о, у) жана үнсүз (т, л, к, м, о) тыбыштарын айткандан кийин, сөздөрдү айрым тыбыштарды алмаштырып, «сөздөрдү окшоштуруп окуу» ыкмасын пайдалана алат. Мисалы: ат-от, тап-топ, топу-Тоту, толо-талаа, апа-аба, ак-ок ж.б.

Синтездөөнүн үчүнчү ыкмасы-сөздүн башына жана аягына үндүү, же үнсүз тыбышты кошуп, жаңы сөз түзүү. Мисалы: ат-тат, ат-кат, улак-кулак, ай-тай, оор-боор, суу-суук ж.б.

Тыбыштарды анализдөөнүн жана синтездөөнүн ыкмалары сабат ачуунун алиппе мезгилинде кеңири колдонулат. Ал эми тыбыштарды үйрөтүүдө кыргыз тилинин тыбыштык системасы эске алынып, ошол боюнча иш жүргүзүлөт. Алар төмөнкүлөр:

1. Үндүү тыбыштар, кыска үндүүлөр жана алардын графикалык белгилениши: Аа, Ээ(е), Ии, Оо, Өө, Уу, Үү, Ыы.

Созулма үндүүлөр жана алардын графикалык белгилениши: аа, оо, уу, ээ, өө, үү.

2. Үнсүз тыбыштар жана алардын графикалык белгилениши: жумшак үнсүздөр:Бб, Вв, Гг, Дд, Жж, Зз, й, Лл, Мм, Нн, Њң, Рр.

Каткалаң үнсүздөр жана алардын графикалык белгилениши: Кк(кы, ки), Пп, Сс, Тт, Фф, Цц, Хх, Чч, Шш, Үү.

3. Тыбышсыз тамгалар : ь, ъ.

4. Иоттошкон тамгалар: е, ө, ю, я.

5. Түгөйлүү тыбыштар жана алардын графикалык белгилери: б-п, в-ф, г-к, з-с, д-т.

6. Орус тилинен кирген тамгалар: в, ф, х, ц.

Алиппе мезгилинде а, о, т, тыбыштарын өткөндөн кийин ата, ат, от деген сөздөр пайда боло баштайт. Мындагы эн негизги максат-жаңы өтүлгөн тыбышты сөзгө катыштырып алууга мүмкүнчүлүк болот. Демек, ушул жерден алиппе мезгили башталат. Жаңы өтүлгөн тыбышты сөзгө катыштырып окууга баланы үйрөтүүдөн башталат. Мисалы,

кесме тамгадан, же жаңы өтүлгөн тыбыштарды катыштырып, оозеки түрдө сөз түздүрүү, алиппеден окутуу ж.б. ушул сыяктуу иштер жүргүзүлөт.

Окуулуктун ар бир бетинде жаңы өтүлүүчү тыбышка карата сүрөттөр берилген. Бала сабакта ошол сүрөт боюнча суроо-жооп иретинде аңгеме жүргүзүү, аңгеменин ичинен сүйлөмдү бөлүп алуу, сүйлөмдү сөзгө, сөздү муунга бөлдүрүү, муундан жаңы тыбышты таптыруу, тыбыштын тамгасын көрсөтүү иштери жүргүзүлөт. Мындан кийин жаңы тыбышты катыштырып, кесме тамгадан набордук полотного сөз түздүрүү, аны окутуу, айттыруу иштери жүргүзүлөт, окуулуктан окутуу иштери башталат.

Окуулукта ар бир тамга катышкан сүрөттөр берилген. Бала ар бир сүрөттүн аталыштарынын атын атайт, ага карата сүйлөм түздүрөт. Ал эми сүрөттөрдүн астында тик таякчалар тартылган, ал таякчанын эки жагына муунга бөлүнгөн сөздөр берилген. Мисалы, Оо тыбышына карата от, о-то, от-то, Лл тыбышына карата ал, ол, ул, тол, бол, та-ла, то-ло, бу-ла ж.б. Бул сөздөр баланын тили так келип айтылуучу гана бир эки муундуу сөздөрдөн түзүлөт. Жаңы өтүлүүчү тыбыштардын сөздүн башына, ортосуна, аягына коюу аркылуу жаңы тыбышты сөзгө катыштырып окутуу, баланын тилин жатыктыруучу жумуштар жүргүзүлөт. Мисалы, т-д тыбышын балдарга тааныштыруу үчүн таякчанын эки жагындагы сөздөр кайсы формада экендигин үлгү катарында кароого болот: тү-дү, ту-ду, та-да, түн-дүн, түр-дүр, тил-дил, тал-дал, тат-дат, тап-дап, ж.б.

Мында биринчиден, т тыбышы менен д тыбышы салыштырып көрсөтүлсө, экинчиден, т тыбышын сөздүн ар түрдүү муунуна алмаштырып берип, ар түрдүү үн менен т тыбышын байкатуу жүргүзүлөт. Андан кийин ал тамгаларга негизделип текст формасындагы сүйлөмдөр берилет.

Түндүк.

Бул-түндүк. Түндүктү Дайыр Ырысбектен алды. Ырысбек-абдан уста. Ырысбек ууктун да, сандыктын да устаты. Уук, түндүктү, сандыкты тоолуктар баалайт.

Доорон, бул-бал. Ал-тоо балы. Доорон, тоо балынан тат.

Бул тексттерди окутардан мурда мугалим үлгү катарында муун боюнча өзү окуп берет, андан кийин балдарды так ошол формада окутат. Текст балдарга бөлүп-бөлүп окулат. Баланын окуганын аз да болсо түшүнгөнү боюнча айтып берүүсү сезимдүү окуунун негизин түзөт. Алиппе мезгилинен баштап эле баланын окуганын аз-аздан айтып берүү жумуштары жүргүзүлөт.

2.Сабат ачууда үндүү, үнсүз тыбыштар жана алардын тамгалары үйрөтүлөт. Бала айрым тыбыштар менен таанышкандан кийин ошол үйрөтүлгөн тыбыштар класска илинип коюлат. Окуулукта ар бир тамгага берилүүчү сөздөргө карата муундун моделдери берилген, анда үндүү тамгалар кызыл, үнсүз тамгалар көк түс менен белгиленген. Ал эми мугалим тарабынан сунуш кылынуучу тамгалар да ушундай мазмунда түзүлүш керек. Мында окуучулар аз да болсо, экөөнүн айырмачылыгын сезе баштайт.

Үндүү, үнсүз тыбыштардын айырмасы 3-4 тамганы өткөндөн кийин билине баштайт. Окуулуктагы А, Т, О, П, Н, У тамгаларын үйрөнгөндөн кийин, бала үндүү, үнсүз тамгалар окуулукта бирдей мезгилде сунуш кылынып, ал окууга жана жазууга ыңгайлуу, шарттуу мезгилге карай сунуш кылына тургандыгын ажырата баштайт. Мисалы, а тыбышында, а тамгасы менен тааныштырылса, т тыбышын өткөндө ат, а-та, ат-та, о тыбышында от, о-то, от-то сөздөрү окулат. Мындан окуучу эң алгач үндүү, андан кийин үнсүз тыбыштарды тааныштырууга мүмкүн эмес экендиги, алар дайыма бирге кошулуп үйрөтүлө тургандыгы жөнүндө түшүнүк алат. Мында үндүү тыбыштын эки түрдүү белгиси алып түшүндүрүүгө болот:

1. Үндүү тыбышты айтканда үндү канчалык созсо, ошончо созула берилери окуучуларга байкаттырылат.

2. Сөздө канча муун болсо, ошончо үндүү тыбыштын бар экендиги айтылат. Мисалы, ун, ут, ба, бо, бу, тун, тут, бот, бат, бут, то-пу, То-ту, ба-та, бо-то, бу-та.
3. Тамгаларды үйрөтүүдө эң алгач бир үндүү, бир үнсүздөн түзүлгөн бир муундуу сөздөр үйрөтүлөт (ак, ок, ат, на, но ж.б.).
4. Тамгаларды үйрөтүүдө эки үнсүз, бир үндүүдөн түзүлгөн бир муундуу сөздөр үйрөтүлөт (нан, тон, кат, кап, кол).
5. Иоттошкон тамгаларды үйрөтүү тамгалардын аягына коюлат (оюн, куюн, саюу, тыюу, жыюу, кыяк, таяк, куют, туют, боок, коон, өлка, баөо).

Балага үнсүз тыбыштардын айтылышы жана угулушу менен тааныштыруу өзгөчө орунду ээлейт. Мында үнсүз тыбыштар үндүү тыбыштардын жардамы менен гана оңой айтыла тургандыгы жана үндүүлөрдүн жардамы менен гана оңой айтыла тургандыгы жана үндүүлөрдүн жардамы менен гана үнсүздөрдүн түзүлүшү, үнсүздөр өз алдынча муун түзө албай тургандыгы байкатылат. Бирок үнсүздөр деген термин кийинчерээк үйрөтүлөт. Бул айтылган тыбыштардан башка е, ө, ю, я иоттошкон тамгалары алиппенин эң кийинки баскычында үйрөтүлөт. Тыбыштардын мындай тартипте жайгашышы окуучулардын тамгаларды жеңил жана терең өздөштүрүшүнө алып келет.

Алиппе мезгилинде окууга-жазууга үйрөтүү иштери бирдей жүргүзүлөт. Бала жаңыдан үйрөнгөн тыбышты кошуп, сөздү, сүйлөмдү муун боюнча үйрөтүлсө ошол эле тыбыш жазууда үйрөтүлөт. Орустун улуу педагогу К.Д.Ушинскийдин методикасы боюнча окууда тамганын басмасы, жазууда тамганын жазмасын үйрөтүү системасы колдонулуп келүүдө. Ал эми сөздү окуганда бирден тамганын атын атап, муун боюнча окууга үйрөтүлөт. Мындай окуу тамганы таштабай, же бир тамганы экинчи тамга менен алмаштырбай окууга көнүгөт. Бул туура окуунун алгачкы негизин түзөт. Ал эми окуганы жөнүндө аз да болсо, айтып берүү иши сезимдүү окууга

багытталат. Ошондуктан сабат ачуунун биринчи күнүнөн баштап эле окуунун талабы боюнча жумушу колго алынат.

Окуунун техникасы эне тилинин окутуу методикасында баланы туура, шар, сезимдүү, көркөм окууга үйрөтүү функциясын аткарат. Окуунун техникасына үйрөтүүдө туура навыкка ээ кылуу үчүн ар түрдүү ыкмаларды колдонуу талап кылынат. Ошондой эле жаңы өтүлүүчү тыбышка ылайыктуу, балдардын тилине так айтылуучу сөздөрдөн таап окутуу ж.б. жумуштарын жүргүзүү колго алынат. Демек, алиппе мезгилинде окуунун түрлөрү боюнча иш жүргүзүлөт.

Алиппе мезгилинин аягында окуучу төмөнкү ыкка ээ болуусу керек:

а) тамгаларды туура айтууга жана жазууга.

б) сөздүн тыбыштык составын аныктоого, сөздүн тыбыштык курамын, сөздөн муун, муунду бөлүүгө жетишүү:

в) кесме тамгадан сөз түзүү, аны жаза билүүгө калыптануу:

г) тыбыштык курамды билүү, т.а. жумшак, каткалаң, созулма, жоон, үндүү ж.б.

д) тамгалардын баарын жатка билүүгө, аларды тыбыштары менен салыштырууга.

Лекция. Сабатка үйрөтүүнүн системасы.

1. Тамгалардын графикалык түзүлүшүн, аны жазууга үйрөтүү.
2. Басымсыз, жантык жазууга багыт берүү.
3. Үзгүлтүксүз, бийиктикте жана аралыкта жазууну жүргүзүү.

I. Бала оозеки кеп ишмердүүлүгү аркылуу окуу процессинде жазууну өздөштүрүүгө машыгат. Белгилүү психолог А.Р.Луриянын изилдөөлөрүндө жазуу процессинин

бардык формасы кеп ишмердүүлүгүнүн формасына байланышкандыгын көрсөткөн. Жазуу процесси бир канча этаптарга ээ. Жазуу биринчиден, каллиграфия, экинчиден, графика, үчүнчүдөн, орфографияны үйрөтүү аркылуу ишке ашырылат. Тактап айтканда, окутууда окуучунун каллиграфиясынын этикасын жана техникасын окутууга, окуучунун кол жазмасын калыптандырууга багыттайт. Графиканы жана орфографияны окутууда бала кептеги тамгалардын туура айтылышынын, жазылышынын элементтеринин калыптандыруу функциясын аткарат.

Баланы жазууга калыптандыруу канчалык кыйынчылыкты туудураары ар бир мугалим үчүн белгилүү, анда баланы тамгалардын элементтерин, туура элементи менен жазууну үйрөтүү көп убакытты талап кылат. Бул кыйынчылыкты жеңүү, аны жолго салып башкаруу үчүн бир топ татаал эмгек талап кылынары талашсыз. Ошондуктан, баланы сулуу жана таза жазууга үйрөтүүнүн коомдук мааниси зор. Мындай жумуш-мугалимдин чыгармачылык менен иштөөсүн жана графикалык көнүгүүлөрдү системалуу түрдө жүргүзүүсү зарыл.

Жазууну калыптандырууда окуунун өзүнчө милдети, функциясы бар. Жакшы окуган, т.а. туура, шар, сезимдүү, көркөм окуган окуучу, жазууну тез өздөштүрөт, ал эми тескерисинче, окуй албаган окуучу жазуудан бир топ кыйналат. Жазууда купуя жана жарыя окуунун өзүнчө орду бар. Бала окууну кандай денгээлде өздөштүрсө, жазууну да ошол денгээлде өздөштүрөрү талашсыз.

Жазуунун техникасын өздөштүрүүдө баланын психофизиологиялык өнүгүүсү да таасир этет. Мында кол гана иштебестен, ойлоо, эске тутуу, көңүл буруу, жөндөмдүүлүгү, көрүү, кабыл алуусу да эске алынат. Ошондуктан жазууга үйрөтүүдө бала төмөнкүлөргө милдеттүү:

а) Туура олтурууга үйрөнүү, дептерди жана калем сапты туура кармоого, жазуунун гигиеналык талаптарын сактоого, сызыкты жана талааны туура колдонуу;

б) Сөздү угуу, аны угуу менен тамгаларга ажыратуу (фонема);

в) Алиппе-дептер менен иштөөгө үйрөнүү;

г) Мугалимдин жардамы менен 3-4 сөздөн турган сүйлөмдү анализ-синтез методунан кийин жазууга көнүгүү;

д) Өздөрүнүн түзгөн аңгемесинин негизинде сүйлөм түзүү, жазуу;

Анализ-синтез методунун принцибине ылайык, жазуу жана окуунун биримдиги сакталат. Бул окуу сабагында бала тамганы окууну өздөштүрсө, жазуу сабагында ошол тамганы жазат, ага катыштырып сүйлөм түзүп көчүрөт. Жазуудагы мындай тартип тамгалардын генетикалык тартибин түзөт, тамгалар катары боюнча үйрөтүлбөстөн, жеңилден оорго карай үйрөтүлөт. Эң алгачкы үйрөтүлүүчү а тамгасынын жазылышы оңой деп эсептелбейт, жазууга оңой деп эсептелүүчү тамгаларга и, м, ш, о, л тамгалары эсептелет.

Жазууга үйрөтүүдө төмөнкү методдор жетекчиликке алынат:

1.Сызыктуу метод. Сызык боюнча жазууга үйрөтүү-сызыктуу метод деп аталат. Эң алгачкы жолу, б.а. 1857-жылдан баштап Германияда колдонула баштаган. Окуучуларга кандайдыр бир тамганын жазылышын үйрөтүү үчүн, алды менен ал тамганын канча элементтен турганын, ал элементтердин бири-бирине кандайча уланып кошула тургандыгын жана алардын өлчөмүн билүү талап кылынат. Ал талапты камсыз кылууда дептердин барактары горизонталдык (жанаша жарым) жана кыйгачынан тик сызылган тор сызыктар менен сызылат. Балдар мындай тор сызыктардын ичине тамгалардын узундугун (бийиктигин), аралыгын ошол сызыктын өлчөмүндө жазууга көнүгүшөт.

2.Генетикалык метод. Генетикалык метод жазууга үйрөтүүнүн негизги методу катары колдонулуп келүүдө. Бул метод боюнча жазууга үйрөтүү процесси тийиштүү иреттүүлүктү сактоо менен жеңилден оорго өтүү принциpte жүргүзүлөт. Тамгалар алфавиттик тартиби боюнча тааныштырылбастан, алардын жазылышынын генетикалык түзүлүшүндөгү кыйынчылыктары боюнча үйрөтүлөт. Тактап айтканда, окуучулар эң алгач түзүлүшү өтө жөнөкөй жана

жазылышы жеңил, андан кийин татаалыраак, эң акырында андан да татаалыраак тамгаларды жазууну үйрөнүшөт. Ырааттуулуктун системасынан улам, окуучулар бир-эки элементти үйрөнгөндөн кийин, дароо эле формасы жагынан өтө жөнөкөй тамганы жазууга үйрөтүлөт. Андан ары улам жаңы элементтин кошулушу менен формасы жагынан татаалыраак болгон жаңы тамгаларды жазууга үйрөнүшөт.

3. Тактикалык метод (ритмикалык). Бул метод-тамганы такт (саноо) боюнча жазууга үйрөтөт. Жазууга үйрөтүүчү көнүгүүлөрдү такт аркылуу жүргүзүү ыңгайлуу. Такт боюнча окуучулар элементтерди, тамгаларды жана сөздү мугалимдин бир, эки, үч деген саноосу астында жазышат.

1-класста окуу жылынын башында жазуу жумуштарынын ар бир көнүгүүсү жай аткарылат, т.а. бир минутада 4-5 тамганы гана жазууга жетишсе, ал эми жылдын аягында 10-12 тамганы жазууга үйрөнүшөт.

4. Копировкалоо методу. Бул метод Октябрь революциясына чейинки мектептерде колдонулуп келинген. Мугалимдин даяр модель кылып берген жазуу үлгүлөрү боюнча көчүрүп жазуу, же даяр моделди механикалык кайталоо менен чектелген. Бул методду жетишпеген окуучулар менен иштөөгө колдонулган.

Жазууга үйрөтүүдө эң алгачкы мезгил графикалык машыгууга калыптандыруу болуп саналат. Жазууга машыгуу башка машыгуулар сыяктуу эле окутуу процессинде калыптануу менен бирге жазууга машыгуучу ыкмалардын негизинде ишке ашырылат. Жазуунун графикалык түзүлүшүн өздөштүрүү орфографияны өздөштүрүүгө да таасирин тийгизет. Жаңыдан мектепке келген баланын жазуу процесси али автоматташпаган түрдө келет. Ошондуктан, баланы жазууга үйрөтүүдө башкы көңүл жаңы тамганы жазганды үйрөнүп жатканда, бала анын формасын туура келтирип жазууну, аны дептердин сызыгына туура жайгаштырууну билүү керек. Булар менен удаалаш бала жазуу техникасына жана гигиенасына таандык болгон бир катар эрежелерди аткарууга тийиш: партага туура олтуруу, колду туура коюу, калем сапты туура кармоо, дептерди туура пайдалана билүү. Жазуунун графикалык

түзүлүшүн калыптандыруу-тикеден-тике кыймыл машыгуусуна байланыштуу. Себеби, бала жазганда тез өздөштүрүүгө аракеттенет да, тамгалардын формаларынын бузулушуна алып келет. Ошондуктан, жазууга үйрөтүүнүн алгачкы мезгилинде баланын ар бир кыймылы мугалим тарабынан көзөмөлгө алып турулушу зарыл.

Жазуунун ыгына үйрөтүүнүн алгачкы баскычтарында (алиппе мезгили) балдардын көп убактысы машыгууга жумшалат, алар тамгаларды туура, сулуу жазууга, мугалимдин көрсөтмөсүн толук аткарууга аракеттенишет. Жазуу учурунда бир катар булчуңдар, айрыкча, колдун, ийиндин, дененин жогорку бөлүгүнүн бардык булчуңдары иштеп турат. Ал мезгилде жазуу эмоционалдык чымырканууну да талап кылат.

Жазууда сезимдүүлүктү уюштуруу, биринчиден, тыбыштын жана тамганын туура жазылышына, экинчиден, графикалык жана орфографиялык эрежелерди байкоого алууга, үчүнчүдөн, жазууга машыгууга жетүү аркылуу бала өзүнүн жекече оюн, сезимин жазууда колдонууга жетише алат. Жогорудагы баскычтарынын ичинен эң баалуулусу, же негизгиси болуп үчүнчү баскыч эсептелет. Үчүнчү баскыч аркылуу жазуунун максаты ишке ашырылат. Ошону менен бирге жазуунун максаты канчалык ишке тез ишке ашырылса, баланын жазууга машыгуусу ийгиликтүү, туура багыт аркылуу кептик жазууга машыгууга өткөрүлөт. Бирок сабат ачууда бала өтө жай жазат, ошондуктан, баланын жекече ойлоосунун жазууга өтүшүнүн калыптанышы бир топ убакытты талап кылат.

Азыркы учурда жазуу сабагы “Алиппе-дептери” аркылуу жүргүзүлүп, ага кошумча иретинде “Боёмо тамгалар” комплекстери колдонулат. “Алиппе-дептери” окуу китебинин биринчи жандоочусу. Ал эки бөлүмдөн турат. Биринчиси жазууга даярдоо бөлүгү болуп саналат да, колду тамгалардын элементтерине жараша көнүктүрүү эрежелерин камтыйт. Анда тике, илмек жана жумуру сызыктарды жазууга көнүктүрүүчү жети эреже, баш жана кичине тамгалардын мейкиндиктеги элесин элестетишкен графикалык символикалар орун алган.

Алар дагы жөнөкөйдөн татаалды көздөй кеткен логикалык бүтүндүктү түзүп турат.

Ал эми экинчи бөлүгү кыргыз алфавитиндеги тамгаларды “Алиппедеги” жайгашкан тартибине жараша жазууга үйрөтүү милдетин аткарат. Ошондой эле “Алиппе-дептери” сөзгө тыбыштык анализ жасоо, тамганын басма жана жазма түрүн салыштыруу, жазуудагы сөздөрдү жана сүйлөмдөрдү окуучу көнүгүүлөрдү уюштуруу, тамгалардын жазылуу элементине анализ жасоо, мурунку өтүлгөн тамгалар менен салыштыруу, жалпы элементин бөлүп көрсөтүү, тамганын элементтерин бириктирүүгө карата көнүгүүлөрдү жүргүзүү, сөздү жана муунду жазууга, сүйлөмдөрдү анализдөөгө карата көнүгүүлөр, аны диктовка аркылуу жазууга көнүктүрүү, сөздү, сүйлөмдөрдү кайталоочу көнүгүүлөр жана аларды аткарууга карата тексттерден турат.

“Боөмо тамгалар” болсо, автор өзү көрсөткөндөй (С.Рысбаев), сабат ачуудагы алгачкы иш-аракет болуп эсептелет. “Боөмо тамга” төмөнкү милдеттерди камтыган:

1.“Алиппедеги” таанып билген тамганы бала тез эле элементине жараша жазып жаратып кете албайт. Ошондуктан, балдардын жазууга колун көнүктүрүү, тамганын элементин элестүү кылып, мейкиндиктеги графикалык символикасын дааналатып, чоңойтуп, өз алдынча таанып-билүүгө көмөк болуу.

2.Боөо иши жөн гана максатсыз түр салуу менен жүрбөйт. Үндүү жана үнсүз тыбыштар “Алиппеде” берилген түстөрдө боёлот. Атап айтканда, үндүүлөр (а, аа, о, оо, у, уу, ы, ө, өө, ү, үү) кызыл менен, ал эми үнсүздөрдү көк түс менен боөо ишке ашырылат. Мунун өзү балдардын үндүү, үнсүз тыбыштардын айырмасын ажыратып, туура таануусун текшерүүнү жана бекемдөөнү ишке ашырат.

3.Боөмо дептериндеги графикалык элеси тартылган заттардын атын туура айтууну, анын аталышы кандай тамга менен башталып жазыларын, т.а. баланын фонемалык угуусун да бышыктоону унутпоо керек. Ар бир буюмдун (заттын) өңү-түсүн туура боөо, анын түстөрүн туура тандоо, же болбосо,

өзүнүн табитине жараша боёо окуучунун өз алдынчалыгына коюлат.

Жазуу дептериндеги материалдар үлгү боюнча жазууга ориентирленген. Ал эми жазууга машыгуу окууга машыгууга тыгыз байланышкан. Эгерде окуучу начар окуса, анда ал жазууда көп кыйналат, т.а. бала муундап окуй албаса, муундап жазууга жетише албайт. Жазууга машыгууда муундап жазуу, ишке ашырылууга тийиш, муундап окууну, жазууну бала набордук полотного жазуу аркылуу, ал сөздүн тамгасын жана муунун бала эстеп калууга жетише алат. Мындай жумуштар баланын муунду бөлүүгө жана андан кийинки орфографиялык машыгууларды өнүктүрүүгө база түзө алат.

Өтө жай, тамгалап окуучу бала жазуу процессинде сөздү, сүйлөмдү, муунду окууга көп убакытты кетирет, жазууну өтө кеч өздөштүрөт, ал эми жакшы өздөштүргөн окуучунун жазууга калыптануусу бат өнүгөт.

Баланы окууга жана жазууга үйрөтүүдө алардын кеп ишмердүүлүгүнүн өнүгүүсү башкы ролду ойнойт, т.а. сөз байлыгы кеңээт, сүйлөм түзүү ыгына, синтаксистик конструкциялардын түрдүү багыттарын колдонууга жетише алат. Жазууга машыгууда акырындап бала өзүнүн оюн кепте жана анын формаларынын түрдүү багыттарында берүүгө калыптанат. Ошондуктан, графикалык машыгууну калыптандырууда төмөнкү этаптарда бөлүп көрсөтүлүшү мүмкүн:

а) тамгалардын элементтери, фигураларды белгилөө, сызыктар аркылуу бириктирүүнү, калем сапты кармоону ж.б. үйрөнүү;

б) тамганын элементин жазуу, узун жана кыска линиялар, жарым овал жана овалдардын элементтерин жазуу ж.б.;

в) тамгаларды айрым жазуу, башка тамгаларга бириктирбөө;

г) тамганы муун менен бирдикте жазуу, тамгаларды бириктирүүчү сөздөрдү жазуу:

Графикалык машыгууга кыймылдуу багытындагы колдун тез жана жай, ритмикалык кыймылын калыптандыруу да башкы орунга коюлат. Колдун кыймылы тамгалардын жазылуу ыгына карай ритмикалык көнүгүүлөрдүн негизинде жүргүзүлөт.

Жазуу сабагында анын гигиеналык талаптарын өз деңгээлинде жүргүзүү мугалимдин башкы милдети катарында каралууга тийиш. Гигиеналык талап баланы партага туура отургузуу, дептерди туура коюу, калем сапты колдун үч манжасы менен кармоо, колду, башты, бутту туура коюу ж.б. Ошону менен бирге төмөнкү гигиеналык талаптар кошо жүргүзүлөт: а) парталарды балдардын курактык өзгөчөлүгүнө карата тандап алуу; б) парта менен досканын аралыгы 2 метрден кем болбоо; в) жарык сол жактан түшүрүлүш керек.

Жазууга үйрөтүүдө досканын ролу да жогору. Ак бор менен доскага мугалимдин көрсөтүүсү менен бала көчүрүп жазат. 1-класска арналган доска 2 бөлүктөн турууга тийиш, т.а. биринчиси жазууга, экинчиси математикага карата бөлүнүп сызылган болуу керек.

Сабат ачууда окуучунун дептерине коюлган талап, анын аткаруунун да өзүнчө тарбиялык мааниси бар.

Окуучунун дептерине төмөнкү талаптар коюлат:

1. Дептердин сыртына окуу предметинин аты, классы жана мектеби, окуучунун фамилиясы жана аты жазылууга тийиш.
2. Дептердин барагынын чет жагынан сызылып коюлган, 3см келген бош тилке (талаа) калтырылат.
3. Дептерди жазуу жантайтып жазуунун нормасына ылайык, сыя менен таза жана так жазылууга тийиш.
4. Кызыл сап (абзац) мидеттүү түрдө сакталат. Ал демейдеги саптан оң жакка бир аз чегинүү менен башталат.
5. Дептердин ар бир барагынын бети аягына чейин жеткириле толук жазылат.

Сабат ачуу мезгилинин аягында бала бир сабактын ичинде 20 сөзгө чейин жазууга жетише алат. Ошону менен

бирге жазуунун көчүрүп жазуу, жат жазуу жана чыгармачылык жазуусу практикаланат.

II. Сабат ачууда «Алиппе» жана «Алиппе-дептеринде» тамгалардын шрифти, же болбосо графикасы үйрөтүлөт. Жазууга үйрөтүүдө эң алгач калем сапты бекем басып жазбоо жана аны манжалар менен катуу кыспай эркин кармоо жана жазууда басым түшүрүлбөй жазылары эскерилет. Ар бир тамганын графикалык түзүлүшү мугалим тарабынан бирдей жоондукта басымсыз жазуу үйрөтүлөт. Бул үйрөтүүнү окуучу үлгү катары кабыл алат. Тамгаларды окуу жана жазуу бир мезгилде ишке ашырылат. Жаңы үйрөтүүчү шрифтерди жазууда колдун ритмикалык кыймылы пайдаланылат. Басымсыз жазуу эң алгач тамганын элементтери, андан тамга, муун, бүтүн сөздү жазууда калыптанат.

Басымсыз жазууга машыгуу узак убакытты талап кылат. 1-класстын окуучуларынын жазуулары да улам барган сайын машыгуунун эркин кыймылына ээ болгондо өзүнөн-өзү басымсыз жазууга өтүп кетет. Ошондуктан, баланы басымсыз жазуунун ыгына мугалимдин өзүнүн басымсыз жазууну жазып көрсөтүүсүнө көбүрөөк байланыштуу. Мугалим тамгаларды жазып гана көрсөтпөстөн, аларга түшүнүк берип, анын кемчилдиктерин өз убагында эскертип туруусу зарыл.

Жазууга үйрөтүүнүн биринчи күнүнөн баштап эле балдардын дептерлеринин жактык абалда коюлушуна жана калем саптын туура кармалышына көз салып туруу керек. Жазуу процессиндеги айрым бир кемчилдиктердин пайда болушу окуу куралдарын туура эмес колдонуудан келип чыгат. Ошондуктан, жазуунун жактыктыгы-65⁰ка барабар болууга тийиш. Жазуу убагында партанын үстүнө коюлган дептердин төмөнкү сол бурчу окуучунун көкүрөгүнө тушташ келгендей болуш керек. Дептердин төмөнкү бурчу менен партанын кырынын ортосундагы пайда болгон бурч болжол менен 25⁰ту түзүү керек, колдун билеги чыканактын айланасында ары-бери жылып турууга тийиш. Колдун манжаларынын кыймылы жазылуучу саптын жогорку сол жагынан башталып, анын

аягына чейин жылып олтурат. Ошентип, дептердин жантик абалда жетишинин өзү калем саптын учунун көкүрөккө карай тик бурчтукту түзүп турганына карабастан, жантик жазууну пайда кылат.

Калем сап оң колдун үч манжасы менен кармалып, аты жок менен чыпалак алаканды көздөй ийилип турат. Алардын экөө тең колго таяныч берип, жазган учурда манжалардын жылып туруш жөндөмдүүлүгүн арттырат. Жазып жаткан учурда сол кол барактарды жылдырбас үчүн, дептерлердин төмөнкү четинен коомай басып жана аны улам жогору көздөй жантик абалында жылдырып, калган актай жерди жазууга ыңгайлуу шарт түзүп турат. Акырындык менен бул адаттар туруктуулукка айланат. Балдар туура олтурганды, дептерди туура койгонду жакшы үйрөнгөндөн кийин мугалимдин бир, эки, үч деген такт боюнча саноосу менен жазууга болот. Мугалим бир дегенде балдар туура олтуруп калышат, эки дегенде дептерди туура коюшат, үч дегенде калем сапты колдоруна алышып, даярданышат. Бир, эки, үч деген саноолор белгилүү бир кыймылдын так аткарылышы үчүн шарттуу белги болот. Такт боюнча санап жазуу-бул баланы тез жазышына үйрөтөт.

Жантик жазуунун ыгына көнүктүрүүдө окуучулардын төмөндөгүдөй милдеттерди аткарууну талап кылат:

- жазуу учурунда дептерди туура кармоо;
- жантик жазууну кандай түшүрүүнү ;
- жантик жана жантик эмес сызыктарды ажырата билүү;
- калем сапты өзүн көздөй тартып коюу;

III. Жазуу сабагында басымсыз, жантик жазууга пландаштырууда үзгүлтүксүз жазуу да кошо жүргүзүлөт. Үзгүлтүксүз жазууда колду кагаздан ажыратпай, жазууну көнүктүрүү ишке ашырылат. Жазуунун алгачкы күнүнөн баштап эле тамгаларды бири-бирине улап, калем сапты кагаздан ажыратпай жазуу керектиги мугалим тарабынан эскертилип турат. Жазууда эң алгач бир муунду, андан кийин

эки-үч муундан турган сөздөрдү үзгүлтүксүз жазуу бир нече жолдор аркылуу жүргүзүлөт:

1. Колдун кыймылынын багыты боюнча мурда жазылган чиймесинин үстүнөн кайтадан бастырып жазуу аркылуу, т.а. солдон оңду көздөй айландырып жазуу.
2. Овал түрүндөгү тамгалардын ичинен о, ө, ю тамгалары өзүнөн кийинки тамгалар менен төмөн жагынан үзгүлтүксүз жазылат.
3. С жана ж тамгаларынын жардам овалдарын жазууда да жогорку жагынан үзгүлтүксүз тынбай кайталанып жазылуучу ыкма колдонулат.
4. Тамгалардын ичинен бир нечеси гана (б, н, х) колдун кагаздан ажыратылып жазылуусун талап кылат: б өзүнөн кийин келүүчү тамгалардын бардыгы менен колдун кагаздан ажыратылышы менен жазылат: к нын төмөнкү элементи: х нын жарым овалдарынын ар бири өзүнчө ажыратылып жазылат.

1-класста эки сызыктуу дептерге жазууда кичине тамгалардын бийиктиги ошол эки сызыктын аралыгы аркылуу берилген. Тамгалардын бийиктиги жана аралыгы кичине тамгаларды үйрөтүүдөн башталат. Эң алгачкы чекиттерди, таякчаларды жазууну үйрөтүп жаткан мезгилден баштап эле, таякчалардын арасындагы ачык аралыктардын бир келки калтырылышы жөнүндө түшүнүк берилет. Сүйлөмдөгү сөздөрдүн аралыктары бири-биринен канчалык алыстыкта болушун көрсөтүү үчүн, мугалим доскага үч сүйлөм жазат. Биринчи сүйлөмдөгү сөздөрдүн ар биринин арасынан бирдей аралык калтырылып жазылат. Экинчи сүйлөмдөгү сөздөрдүн арасындагы аралыктар бири-биринен алысыраак калтырылат. Ал эми үчүнчү сүйлөмдөгү сөздөрдүн аралыктары бири-бирине өтө жакын жазылат. Сүйлөмдөгү сөздөрдүн ар биринин арасынан калтырылуучу ачык тилкелер (аралыктар) бирдей өлчөмдө болуу керек: кайталануучу ачык тилкенин ар биринин орду болжол менен и тамгасы баткандай аралыкты ээлөөгө тийиш деген эреже үйрөтүлөт.

Лекция. Сабатка үйрөтүүдө кеп ишмердүүлүгүн өстүрүү.

1. Сабатка үйрөтүүдөгү окуучунун кеп ишмердүүлүгүн өстүрүүнүн булактары.
2. Логикалык көнүгүүлөрдү жүргүзүү.

1. Бала мектепке белгилүү деңгээлде кептик машыгуусу менен келет. Сабатка үйрөтүүнүн алгачкы этабынан баштап эле үйрөтүлө баштайт. Тактап айтканда, эне тилин үйрөтүү аркылуу баланы окуунун жана жазуунун ыгына үйрөтүү болуп саналат. Биринчи класска келген окуучу эртеңки күнү кат, арыз жазууга күндөлүктөрдү, дептерлерди, ишеним, тил кат жазууга даяр болушу зарыл. Булардын ичинен эң башкы роль- анын кеп ишмердүүлүгүнө берилет. Мектепке келген күндөн баштап, биринчиден, кеп ишмердүүлүктүн эркин факторлору кеңеет. Мында баланын сүйлөөсүндө, кебинде өзгөрүүлөр пайда болуп,

ал мугалимдин окутуу процессиндеги талабына калыптана баштайт. Кептин мотивациясы өзгөрүп, анда башкы мотив баарлашууга, сабактагы айтып берүү, ангемелешүү-бул мугалимдин талабын аткарууга, өз алдынча жооп берүүгө аракеттенет.

Сабатка үйрөтүүнүн алгачкы күнүнөн баштап эле мугалим окуучунун кебинин мотивин түзүүгө тийиш. Мотивдердин ролу аркылуу окуунун милдети, максаты такталуу менен баланын окуу ишмердүүлүгү башкы ишмердүүлүккө өтөт.

Экинчиден, баланын кеп ишмердүүлүгүндө жазуу кеби пайда боло баштайт. Буларды өнүктүрүүдө мугалимдин адабий тилде сүйлөөсү талап кылынат. Сабатка үйрөтүүнүн алгачкы күнүнөн баштап баланын кеп маданиятынын үстундо иштөө жумуштары жүргүзүлө баштайт. Бала мектепте, сабакта кантип сүйлөөнүн жолдорун үйрөнүү менен аны көзөмөлдөөгө, байкоого ото баштайт.

Үчүнчүдөн, биринчи класстын окуучусунун кеп ишмердүүлүгүндө монолог башкы ролду ойнойт. Сабатка үйрөтүүдө монолог-окуганын айтып берүүдө, кабыл алуусу боюнча айтып берүүдө (байкоо жүргүзүү), эске тутуусу боюнча айтып берүүдө, элестетүүсү боюнча (сүрөттөр боюнча) айтып берүүдө колдонулат.

Төртүнчүдөн, кеп ишмердүүлүгү мектепте окутуунун объектиси катары үйрөтүлөт. Эгерде мектепке чейин бала кептин структурасы жөнүндө түшүнүгү жок болсо, ал эми мектепте кептин сөздөн, сөз муундан жана тыбыштан, ал тамгадан турары жөнүндө түшүнүк ала баштайт.

Эне тилин окутуунун методикасында кеп өстүрүүнүн 3 багыты боюнча колдонулуп келүүдө. Сөздүк жумушу (лексикалык деңгээли), сүйлөм жана сөз айкашы менен иш жүргүзүү (синтаксиздик деңгээли), байланыштуу кептин үстүндө иштөө(текстин деңгээли).

Сабатка үйрөтүү бардык этабында балдар ар бир сөздүн маанисинин түшүндүрмөсүнө муктаж, б.а. сүрөттөрдү көрсөтүү, же предметтин өзүн көрсөтүү менен алардын аттарын атоо, сөз оюндары, бат айтма, жаңылмач, табышмак, юмор, жомок,

декламация, ыр айтуу ж.б. Ар бир сөздүн маанисинин үстүндө иштөө, сөздүн тыбыштык составы, басымдын үстүндө, создорду туура айтуу, орфографиялык эрежелерди туура айтуу, сөздүн тыбыштык түзүлүшү жана анын жазылышы.

Сабат ачуунун ар бир күнүндө, ар бир сабагында бала жаңы сөздүн маанисин тактайт, сөз жөнүндөгү түшүнүгүн кеңейтет, ал сөздөрдү мурун колдонуп жүргөн, эми аларды өз кебинде активдүү колдонууга багыт алат. Мектептеги ар бир өтүлүүчү сабак окуучунун окуу ишмердүүлүгүндө сөздүн маанисин тактоого, аны толуктоого, предметтердин атын атоого, байкоонун натыйжасында көптөгөн жаңы сөздөрдүн маанисин тактоого, түшүнүүгө, ошондой эле сюжеттуу сүрөттөр менен иштөөгө, алиппе ж.б. окуу куралдары аркылуу жетише алат. Ошону менен бирге жаңы сөздөр окулуучу текстте, мугалимдин аңгемесинде ж.б. кездешет.

Сөз өстүрүү методикасынын багыты ар түрдүү. Мында сөздүк жумуштарын жүргүзүүдө сөздөрдү тематикалык топторго бөлүп үйрөтүү дагы алардын кебин өстүрүүгө шарт түзө алат. Сабатка үйрөтүүдө болжолдуу түрдө төмөндөгүдөй тематикалык сөз топтору түзүлөт: мектеп жана окуу куралдары, үй-бүлө, жашылчалар, жемиштер, жаныбарлар, жыл мезгилдери, оюнчуктар, курулуш материалдары ж.б. Бул группалардын ар биринин түзүлүшү өз алдынча үйрөтүлөт. Жаңы сөздөргө сүйлөм түзүлүп окулат, тыбыштык анализ жүргүзүлөт, кесме тамгалардан сөз, сөздөн муун түзүлөт. Сөздүн маанисине карата семантикалык иштер жүргүзүлөт, т.а. сөздүн маанисине байкоо жүргүзүү, мазмунун тактоо.

Сабатка үйрөтүүнүн алгач күнүнөн баштап, баланы ар бир сөздүн маанисине терең маани жана көңүл буруу, аларды көркөм, так айтууга машыктыруу талабы коюлууга тийиш. Бул милдетти чечүүдө бала кептин маанисин, көркөмдүгүн үйрөнүү менен өз алдынча сөзгө этияттык, аяр мамиле жасоого, изилденүүгө багыт ала баштайт.

Сүйлөм түзүү, аны үйрөтүү, сөз менен иш жүргүзүү сабат ачуунун алгачкы күнүнөн эле башталып, анда кептен сүйлөмдү бөлүү, окуу, суроого жооп берүү аркылуу ишке ашырылат.

Сабатка үйрөтүүдө синтаксистик деңгээлдин төмөндөгү негизги жумуштары чечилет:

1) Кепте сүйлөмдүн өз алдынча маанисин тактоо, сүйлөмдү оозеки кептен бөлүп алуу, ага сүйлөм түзүү, аны окуулуктан окуу.

2) Сүйлөмдөгү сөздүн негизги жана кошумча бөлүгүн тандап алуу, же ээ жана баяндооч жөнүндөгү алгачкы түшүнүктү берүү.

3) Сөз менен сүйлөмдүн ортосундагы байланышты тактоо, сөз айкаштары менен байланыштарын аныктоо;

Сүйлөмдү үйрөтүүдө, аны менен иш алып барууда, баланын кебиндеги кемчилдиктер, аларды түзөтүүгө, өзүн-өзү байкоого, аны көзөмөлдөөгө маани берилет. Булардын башкы себептеринин бири-балдардын ситаксис жөнүндөгү маалыматынын жоктугу, аны сүйлөмдүн түзүлүшү боюнча үйрөтүү, үлгүсүн кайталоого бала машыгып келген. Ал үлгүлөргө мугалимдин кеби, окуган тексттери, суроо-жооптору кирет.

Сабат ачууда бала менен мугалимдин ортосундагы жүргүзүлүүчү суроо-жооптордун ролу абдан терең экендигин белгилөөгө болот. Суроо-жооп аркылуу бала сүйлөм түзүүгө багыт алат. Мисалы, «Алиппе» окуулугундагы «Биринчи коңгуроо» деген текстке карата, «Биринчи коңгуроо качан болот? Качан окуу башталат?» деген суроолорго карата окуучулар төмөндөгүдөй аңгеме түзүшү мүмкүн: 1-сентябрда биринчи коңгуроо болот. Окуу башталат. Мектепке балдарды 1-класска кабыл ала башташат. Ата-энелер балдары менен мектепке келишти. Ушундай чакан аңгемелерди түзүү жолдору менен бала байланыштуу кепке өтө баштайт.

Байланыштуу кеп-сабатка үйрөтүүдөгү кеп өстүрүүнүн негизги формаларына кирүү менен ал окуучунун, же мугалимдин окуган тексти боюнча айтып берүүсүн, аңгемелерди өз байкоосу боюнча айтып берүүсү, эскерүүлөрү, чыгармачылык элестетүүсүнүн негизинде, жаттаган ырлары боюнча декламация айтуу, табышмакты түзүү жана анын жообун табуу, макал-лакаптардын үстүндө иштөө, бат

айтмаларды окуу, жомок айтуу, аны сахналаштыруу жумуштарын аткарышат. Бул аткарылуучу жумуштар образдуу жана эмоционалдуулугу менен айырмаланат.

Окуулуктагы окуу материалдарында байланыштуу кеп көп түрдүүлүгү менен айырмаланат. 1-классты окутуудагы тажрыйба көрсөткөндөй, кептин илимий жана иштиктүү элементи пайда болот, т.а. кептин мааниси тыбышты анализдөөдө, ал эми кайсы бирлери байкоонун негизинде айтып беришет. Мындай жумуштар балдардын көп машыгуусун талап кылат. Көнүгүү жана байланыштуу кеп- сабат ачуунун ар бир сабагында машыгуучу звено катарында жүргүзүлөт.

Байланыштуу кепти окуулуктагы сюжеттүү сүрөттөр менен баштоо ыңгайлуу. Алиппе окуулугунда байланыштуу кепти өстүрүүгө карата «Чыпалак бала», «Адам менен жылан», «Булбул», «Ырыс алды-ынтымак» деген ж.б. жомоктор берилген.

Даярдоо этабындагы аңгемелешүүлөр аңгеменин сүйлөм түзгөнгө ыңгайлуу, эң кызыктуу, жыл мезгилдерин сүрөттөгөн, аба ырайын адамдардын жеке турмушун кызыктырган окуяларды сүрөттөгөн моменттери тандалып алынып, аларга карата чакан аңгеме түзүү сунуш кылынат. Аңгемеге тема коюу- окуучунун тандоосуна коюлат. Андан ары окуучу теманын мазмунун айтуу тапшырмасын алат. Мисалы, окуулуктагы «Менин биринчи мугалимим», «Биринчи коңгуроо», «Алтын апам», «Атам экөөбүз», «Эжем менен бирге» деген тексттерди мисал келтирүүгө болот.

1-класстын окуучуларынын

Байланыштуу кеп баланын чыгармачылыгын өнүктүрүүчү функциясын да аткарат. Бала айтуу, айтып берүү аркылуу ролго кирет, каармандын кейипкерин салыштырат, андагы окуяларга кызыгат, оң жана терс каармандарды салыштырууга жетише алат. Ошондуктан байланыштуу кепте жомокторду сахналаштырууга өзгөчө маани берилүүгө тийиш, бул баланын чыгарманы тез кабыл алуусуна шарт түзөт. Ал эми ырларды көркөм окууга конкурс өткөрүү, жаңылмачтарды, бат айтмалады жарыштырып айттыруу, алардын жообун таптыруу,

макалдардын мазмунун чечмелөөгө үйрөтүү да байланыштуу кепти системалуу жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк берет. Мисалы, «Тилдердин улуусу да, сулуусу да-эне тил», «Атанын сөзү-акылдын көзү», «Эжени көрүп, синди өсөт», «Аганы көрүп, ини өсөт», «Жеп бүтүп этти, анан жууйт бетти», «Атасынын кулагын баласы чукуйт», «Өзү да бир, көзү да бир» ж.б.

Кыргыз эли элдик оозеки чыгармаларга бай. Аларды жаш муундарга үйрөтүү ар бир педагогдун милдети. Демек, аларды үйрөтүү сабат ачуудан башталуу керек. 1-класстын окуучусу бир топ табышмакты билет. Табышмактар кызыктуулугу, табышмактуулугу менен тез эстеп калууга мүмкүнчүлүк түзөт. Мисалы:

Тогуз ай жатат үйдө,
Кыш түшкөндө болот жорго.

Эшигин жаппай эч качан,
Элейип добуш тыңшаган.

Табышмактар баланын кебин өстүрүүдө чоң роль ойноору талашсыз. Табышмак менен иштөө балдарды шайырдуулукка, аңгемелешүүгө, сөз байлыгын өстүрүүгө, сөздүн белгилерин ачууга багыттайт. Ал эми копчүлүк учрда өз алдынча табыштак түзүүгө аракеттенен. Жалпылап айтканда кеп өстүрүүнү ишке ашыруу мектептеги негизги милдеттердин бири болуп саналат. Ошондой эле кеп өстүрүү баланын таанып-билүү ишмердүүлүгүн аткарууга кызмат кылат.

Кеп өстүрүүгө сөздүк жумуштарын жүргүзүүгө төмөндөгүдөй көнүгүүлөрдү сунуш кылууга болот.

1. Накта заттардын өзүн, же алардын сүрөттөрүн көрсөтүү аркылуу балдардын сөз запастарын байытуу.
2. Бир-эки муундуу сөздөрдүн үлгүлөрүн, же үнсүдөрүн өзгөртүү аркылуу жаңы сөздөрдү пайда кылуу: ат-от-эт-өт; бар-бор-бер; ач-уч-ич-өч; он-үн-ун ж.б.
3. Зат жана сын атоочтун синоним жана антоним сөздөрүнүн маанисин аныктоо аркылуу сөз байлыгын

өстүрүү. Маани жагынан бир, айтылышы жагынан эки башка синоним (мейман-конок, аскер-жоокер, таттуу-даамдуу) жана маани жагынан карама-каршы антоним (дос-душман, кары-жаш, чын-жалган, жаман-жакшы) сөздөрдү бири-бири менен салыштырып, аларга карата сүйлөмдөрдү түздүрүү.

4. Ар бир жаңы тыбышты өтүп жатканда сөздүк жумуштарды айланадагы конкреттүү заттар менен байланыштырып, окуучулардын көз алдына элестетүү. Мисалы, каз-кас, кызык-кысык ж.б.

Кеп өстүрүүдө лексикалык көнүгүүлөр менен гана иш жүргүзүлбөстөн, «Алиппе» окуулугунун беттеринде сүрөттүү картиналар менен да иш жүргүзүлөт. «Алиппе» китебинин «Чоң энем-керемет» деген сүрөттө чоң эне, небере, шырдак, өрмөк, нан, саба, боз үй деген сөздөргө сүйлөм, чакан аңгеме түзүп, сүрөттөр менен иштешет.

Кеп өстүрүүдө балдардын көргөн-билгендери жөнүндө аңгемелешүү да ыңгайлуу. Жыл мезгилдери жөнүндө аңгемелешүүдө, жыл мезгилиндеги жаныбарлардын, канаттуулардын турмуштары жөнүндө, «Токойдо» деген темада үй жана жапайы жаныбарларды бөлүштүрүү, «Бакта» деген темада жашылча-жемиштерди класификациялоо жай, күз, кыш, жаз темаларында аба ырайын, алардын бири-бири менен айырмачылыктарын үйрөтүү менен баланын сөз байлыгы кеңейет.

II. Кеп өстүрүүдө логикалык көнүгүүлөргө да өзгөчө маани берилет. Логика-бул грек сөзү, сөз, акыл-эс деген маанини түшүндүрөт, ой жүгүртүүсүн ыңгайлуу ыктары тууралуу илим. Логика азыр көп мааниде колдонулат. Анын 3 аспектиси бар. Биринчиси-онтологиялык аспектиси, нерселер логикасы деп аталат, объективдүү дүйнө кубулуштарынын арасындагы өз ара зарыл байланыштарды иликтейт. Экинчиси-гносеологиялык аспекти, билимдер логикасы деп аталат да, түшүнүктөр арасындагы зарыл байланыштарды тескептериштирет. Үчүнчүсү-логикалык аспект деп аталат, б.а. далилдөөлөр жана төгүндөөлөр логикасы, пикирлер арасындагы

байланыштарды изилдейт. Демек, сабатка үйрөтүүдөгү логикалык көнүгүүлөрдү жүргүзүү үчүнчү аспект боюнча ишке ашырылат.

Логикалык көнүгүүлөрдү жүргүзүүнүн маанилүүлүгү орустун улуу педагогу К.Д.Ушинский тарабынан колдоого алынат, баланын сөз байлыгынын бай болушу анын көбүнчө логикалык жөндөмдүүлүгүнө байланыштуу экендигин көрсөткөн. Ошондуктан, сабат ачуу сабаттарында ойлоо жана кабыл алуу жөндөмдүүлүгүн өстүрүү үчүн логикалык көнүгүүлөрдү жүргүзүүнүн мааниси чоң.

Логикалык көнүгүүлөрдү жүргүзүүдө жеңилден оорго, жөнөкөйдөн татаалга өтүү принциби сакталат. Сабат ачууда логикалык көнүгүүлөрдү жүргүзүүнүн негизги булагы болуп «Алиппе» окуулугу, экскурсия жана турмуштук байкоолордун материалдары болуп эсептелүү менен ал эки баскычта жүргүзүлөт.

1.Алиппеге чейинки мезгилде өткөрүлүүчү логикалык көнүгүүлөр.

Логикалык көнүгүүлөрдү жүргүзүүнүн алиппеге чейинки даярдоо мезгилинде багыт берүүчү жолдору жүргүзүлөт. Бул мезгил 1,5 айлык убакытты талап кылат. Мындагы негизги максат-окуулуктагы сүрөттөрдүн жана тексттердин мазмунун так ачып көрсөтүү, баланын мектепке келгендигин текшерүү, сүйлөө кебиндеги кемчилдиктерди четтетүү: кемчилдиктерин үйрөнүү аркылуу логикалык көнүгүүлөрдүн бул, же тигил ыкмаларын үйрөтүүгө өтүлөт.

Сабат ачуунун даярдоо мезгилиндеги логикалык көнүгүүлөрдү жүргүзүүдө сүрөттөр, сюжеттүү сүрөттөр, таблицалар менен иш жүргүзүлөт. Булар мугалимдин класстагы окуучулар менен толук иштөөгө шарт түзөт. Бала өз алдынча сүрөт, сюжеттүү сүрөт менен иштөөгө үйрөнгөндөн кийин гана логикалык көнүгүүлөр менен иштөөгө багытталат, т.а. таратылып берилүүчү дидактикалык карточкалар менен иштөөгө мүмкүнчүлүк түзөт. Мында төмөндөгүдөй мазмундагы логикалык көнүгүүлөрдү аткарышат: заттардын атын атоо (Бул ким? Бул эмне?): заттардын белгисин аныктоо (өнү-түсүн,

формасын, даамын, жытын): заттарды салыштыруу аркылуу, алардын окшоштуктарын жана айырмачылыктарын табуу, заттарды жалпылоо жана топтоштуруу; саналып өтүлгөн белгилери боюнча заттын атын атоо (табышмак). Мисалы, алиппе окуулугунда төмөнкү темалар берилген: окуу куралдары, үй-бүлө, жашылчалар, кийимдер, оюнчуктар, үй жана жапайы канаттуулар, үй жана жапайы жаныбарлар, адамдын аттары, кыздардын жана балдардын аттары.

«Алиппе» окуулугунда «Үй-бүлө» деген сүрөт балдардын сүйлөө кебин жана алардын ойлоосун өстүрүүгө карата аңгеме жүргүзүү үчүн берилген. Бул тема боюнча логикалык көнүгүүлөр жүргүзүүдө үй-бүлөгө тиешелүү болгон сөздөрдү эсепке алуу менен, ал сөздөрдү бири-бири менен ажыратууга багыт берилет. Логикалык көнүгүүлөрдү жүргүзүү үчүн ата, апа, чоң эне, чоң ата, чоң апа, байке, эже, сиңди, таеже, таене, жээн, бөлө деген сөздөр тандалып алынат. Мында ар бир сөздүн мааниси үй-бүлөгө тиешелүү экендиги такталып, алардын мазмунуна талдоо жүргүзүлөт. Бул көнүгүүлөр менен бирдикте үй-бүлө жөнүндөгү окуучулардын ой жүгүртүүлөрүн түшүндүрө баруу ыңгайлуу. Алсак, үй-бүлө-адам баласынын жашоо турмушундагы башкы булак.

Ушундай жолдор менен жүргүзүлүүчү логикалык көнүгүүлөр алиппеге чейинки даярдоо мезгилинде буюмдарды, нерселердин окшоштуктарын жана айырмачылыктарын бири-биринен ажырата билүүгө жана алардын аталыштарын эсте сактап калууга шарт түзөт.

Алиппе мезгилинде жүргүзүлүүчү логикалык көнүгүүлөр. Бул мезгилде жүргүзүлүүчү логикалык көнүгүүлөрдүн максаты-окуучуларга ар кандай заттардын негизги белгилерин ажырата билүүгө үйрөтүү болуп эсептелет. Дидактикалык принциптерди сактоо менен алардын(заттардын) бир жактуу (көрүнүшү, же түрү боюнча) белгилерин табууну, андан кийин эң негизги 2-3 белгилерин табууну өздөштүрүшөт. Алиппе мезгилинде логикалык көнүгүүлөрдүн төмөндөгүдөй түрлөрүн өткөрүүгө болот:

1. Заттарды атап чыккандан кийин топтоштуруу (китеп, карандаш, дептер-буларды бир сөз менен атагын).
2. Ашыкты алып таштап, калгандарын топтоштуруу (алма, алча, алмурут, шкаф, сызгыч-кайсынысы ашык? Эмне себептен?. Карга, сагызган, өрдөк, тыйын чычкан-касынысы ашык? Эмне үчүн? Чабалекей, үкү, тоок, аары-кайсынысы ашык? Эмне үчүн?).
3. Заттарды карама-каршы коюу аркылуу салыштыруу (Көйнөк-кийим, ал эми дептер эмне?).
4. Заттарды түрү боюнча топтоштуруу (канча топко бөлөсүң: уй, кой, курт, сөөлжан, кумурска, ит, балык, жөргөмүш).
5. Аталган белгилери боюнча затты атоо (ак, бирок кар эмес, таттуу, бирок бал эмес).
6. Түрү боюнча түгөйлөштүрүп жазуу (чаташканды өз ордуна алып келип жаз: түлкү-куш; сагызган-үй айбаны; ит-жырткыч) ж.б.
7. Энин милдетин аткаруучу сөздөрдү берүү менен балдардын өздөрүнө алардын баяндоочторун таптырып, сүйлөм түздүрүү; мугалим, студент, окуучу, учкуч ж.б. Бул сүйлөмдөргө карата талдоо жүргүзүлүп, аларга логикалык ой жүгүртүлөт. Мисалы: Мугалим мектепте иштейт. Мындагы биринчи логикалык ой жүгүртүү-сүйлөмдө ким жөнүндө айтылат (мугалим жөнүндө); экинчи логикалык ой жүгүртүү-мугалим жөнүндө эмне айтылып жатат (иштейт); үчүнчү ой жүгүртүү-мугалим кайда иштейт (мектепте).

Сабатка үйрөтүүдө кеп өстүрүү, байланыштуу кепти өстүрүү, логикалык көнүгүүлөрдү жүргүзүү, алар менен иш алып баруу, мугалимдин чыгармачылык менен иштеши, баланын терең билим алышына кеңири мүмкүнчүлүк түзөт.

Лекция. «Алиппе» окуулугунун түзүлүшү жана анын көрсөтмө куралдары.

1. Эне тилин окутууда көрсөтмөлүүлүк принцибинин орду.
2. Алиппедеги сүрөттөр менен иш жүргүзүү.
3. Тексттер менен иш жүргүзүү.
4. Демонстрациялык таблицалар жана тарктатып берилүүчү дидактикалык карточкалар менен иштөө.

I. Көрсөтмөлүүлүк-бул дидактиканын негизги принциптеринен. Окутуунун принциптери билим берүүнүн жана тарбиялоонун максатына ылайык окутуунун мыйзам ченемдүүлүктөрүн пайдалануусунун мүнөздөөчү дидактикалык категория. Окутуунун принциптеринен окутуунун эрежелери келип чыгат. Алар бул же тигил принциптин жекече жоболорун чагылдырышат. Окутуунун эрежелери окутуу процессинин логикасына негизделген теориялык талаптар болуп эсептелинет. Бул принципти конкреттүүлүк жана абстрактуулуктун биримдиги жөнүндөгү диалектико-материалисттик жобонун негизинде кабыл алынат. Окутуунун ар бир мыйзамында билимди өздөштүрүү процессинин логикасына ылайык, таанып-билүүнүн башатын жана жекече көрүнүштөрдү байкоодон, издөө, же аксиома, теория, илимий түшүнүктөрдөгү абстрактуу ой жана жалпы тыянак, айрым фактылардан жана конкреттүү көрүнүштөн келип чыгуусунун мыйзамдуулугун айгинелейт.

Көргөзмөлүүлүк принциби байыркы мезгилден бери эле колдонулуп келе жатат. Бизди курчап турган предметтерди,

буюмдарды, айлана-чөйрөдөгү чындыктын окуяларын көрүп, байкап, талдоодон баштоо окутуунун ийкеминен камсыз кыларына көзү жеткен үлгүлүү дидактика илими окутуунун көргөзмөлүүлүк принцибин далилдеген.

Я.А.Коменский адегенде адамдын туюмунда болбогон нерсе эч качан анын акылында болбойт деген пикирге келген. Адамдар кантип билимге ээ болушат деген суроого Дистерверг билимди өздөштүрүүнүн көргөзмөлүүлүктөн башка бир да жолу жок деген жагдайда жооп берген. Песталоцци көргөзмөлүүлүк таанып-билүүнүн жана ойлоонун ишинин башаты экенин баса көрсөткөн. Ушинский көргөзмөлүүлүктү мугалимдин тез жана жеңил окутуусуна жардам берүүчү эң күчтүү педагогикалык каражат деп эсептеп, ачык талап кылат. Эгерде балага тааныш эмес беш сөздү үйрөтөм десе, ал анын үстүнөн узак жана натыйжасыз даалалаттанат, ал эми ошондой эле 20 сөздү сүрөт менен байланыштырса, анда дароо эле үйрөнүп алат. Балага жөнөкөй эле ойду баяндасаң, ал сени түшүнбөйт, ошол эле балага татаал сүрөттү түшүндүрсөң, андагы ой балага бат эле жетет. Бир эле окуяны жөндөмдүүлүгү бирдей эки балага айтып бер, бирине сүрөт менен, экинчисине-сүрөтсүз, ошондо бала үчүн сүрөттүн кандай мааниси бар экендигин билип аласың деген ойду баса белгилейт.

Көрсөтмөлүү окутуунун түрдүү учурунда дале кабыл алуу абстрактуу ойлоо менен бирдикте болууга тийиш. Көрсөтмөлүүлүк балдардын ойлоосун активдештирүүчү индукциялык жалпылоого алып барат. Мындай окутуу айрыкча, башталгыч класстарга өтө мүнөздүү. Бирок, башталгыч класста балдарга белгилүү конкреттүү буюмдарды жалпылап, материалды дедукциялык тил менен ийгиликтүү үйрөтсө да болот. Башталгыч мектепте билим берүүнүн мазмунун өзгөртүү балдарды окутуудагы абстрактуулуктун элементтерин күчөтүүнү талап кылат.

Көрсөтмөлүүлүк башталгыч класстарда эне тилин окутуунун методикасында, анын ичинде сабат ачууда башкы ролду ойнойт. Мугалимдин оозеки аңгемелешүүсүн угуу менен бала анын маанисине түшүнүүгө аракет жасай баштайт. Аларды

угууда толук угууга аркет жасабастан, бөлүктөрү боюнча, т.а.тыбыш, муун аркылуу бөлүүгө мүмкүнчүлүк алат. Сүйлөмдү сөзгө, сөздү муунга ажыратууга, аларды угулушу боюнча классификациялоого калыптанат.

Сабат ачууда көргөзмөлүүлүк принцибине өзгөчө көңүл бурууга тийиш. Ар бир өтүлүүчү сабак көргөзмөлүүлүк менен жүргүзүлөт. Тыбыштардын, тамгалардын үйрөтүлүшү сүрөттөр, сюжеттүү сүрөттөр аркылуу тааныштыруу менен гана чектелбестен, тамга кассасы, набордук полотно, кесме тамга, кесме муун, «Алиппе» окуулугундагы сүрөттөр менен иштөө алып барылат.

Окуу программасында сабат ачуунун төмөнкү функциясы көрсөтүлөт:

-предметтердин сүрөтүн карап, таанып сүйлөп берүү;

-сюжеттик сүрөттөр боюнча аңгеме түзүү, айрым предметтердин сүрөттөрүн бөлүп айтуу, кайрадан аларды топтоп, сюжет түзүү;

-предметтин атын атап айтып жатып, ал сөз канча, кандай тыбыш катышып, кандай тамга менен башталарын айтып үйрөнүү;

-айтылган сөздүн канча тамгадан, анын канча муундан турарын түшүнүүнү өздөштүрүү;

-сюжеттик, кырдаалдык сүрөттөр боюнча сүйлөм түзүп (адегенде 2 сөздөн, андан соң 3-4 сөздөн) машыгуу;

-сөздөрдү айтууда үндүү, үнсүз тыбыштар боло тургандыгы жөнүндө жана аларды белгилеген шартуу белгилери менен тааныштыруу;

-шартуу белгилер боюнча сөздү тамгалап, муундап окууга, айтууга үйрөнүп машыгуу;

Ушул көрсөтүлгөн милдеттер боюнча окуутуу системасы жүргүзүлөт. Сабат ачууда негизги көрсөтмө курал катарында тамга кассасы, набордук полотно, кесме тамгалар, кесме муундар пайдаланылат.

«Алиппе» китебинин аталышы арабдын а-алиф, б-бээ деген сөзүнөн келип чыккан. Алиппе баланын сабатын ачууга арналган окуу китеби болуп саналат. Алиппенин эң алгачкы

түзүлүшү сабат ачуунун тамгаларды жаттоого, муундоого, сөздү окууга арналган. Байыркы Римдин оратордук искусствонун теориясын негиздоочусу Квинтиллиан тамгаларды окууну катары менен үйрөтпөстөн, муундук система менен окууну сунуш кылган, И.Песталоцци тамгаларды катары менен окууда муунду пайдалануу принцибин көрсөткөн. Ал эми Алиппелердин кийинки түзүлүштөрү сабатка үйрөтүүдө тамгаларды үйрөтүүнүн принциптеринин методдоруна ылайык болгон.

Дүйнөлүк педагогикада «Алиппе» (Букварь) окуу китеби 16-18 -кылымдардан баштап түзүлө баштагандыгы жөнүндө маалыматтар берилген. Орус класстар үчүн «Алиппе» И.Федоров тарабынан 1574-жылы Львовдо, 19 -кылымда муун методу боюнча Ф.Студитскийдин, В.Золотовдун окуу китептери жарык көргөн. 1864-жылы эң алгачкы жолу К.Д.Ушинскийдин анализ-синтез методу менен «Алиппеси» жарык көргөн. Буга удаалаш Л.Толстойдун окуу китеби (1875), 19-кылымдын аягында К.Д.Ушинскийдин шакирттери Н.Ф.Бунаковдун, В.А.Флеровдун окуу китептери сунуш кылынган. К.Д.Ушинскийдин анализ-синтез методу боюнча түзүлгөн окуу китептери боюнча советтик мектептерде 1936-жылдан баштап ушул күнгө чейин окутулуп келүүдө.

Кыргыз башталгыч класстарында «Алиппенин» (1911-жылы) И.Арабаев жана Х.Сарсакеев менен бирдикте түзгөн окуу китепбинен башталат. Анализ-синтез методу менен «Алиппе» окуу китептери 1936-жылдан ушул күнгө чейин түзүлүп, даярдоо, алиппе мезгили, алиппеден кийинки мезгилге бөлүнүп, окуу материалдары бөлүмдөрдүн мазмуну боюнча сунуш кылынып келүүдө. 20-кылымдын 90-жылдарынан баштап «Алиппе» окуулукутары вариативдүү окуулукутары боюнча жүргүзүлүп келинүүдө. Мектеп тажрыйбасында вариативдүү окуулукутардан С.Турусбеков жана Б.Рысбаеванын, К.Сартбаев жана Б.Рысбекованын, З.Маразыкова жана А.Абдразакованын, С.Рысбаевдин авторлугу менен түзүлгөн окуулукутар окулуп келинүүдө. Кийинки мезгилде окуу процессинде С.Рысбаевдин «Алиппе» окуу китеби республиканын көпчүлүк мектептеринде колдонулууда, бирок окуу китебинин окуучулардын санына жараша басмадан чыгарылбагандыгына байланыштуу, жетишпеген мектептер мурунку варианттарын колдонууп келишүүдө.

Алиппе-сабат ачууга арналган окуу китеби, ал баланын логикалык ой жүгүртүүсүнө жана кеп ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө арналган алгачкы пособие. Ал эми окуу китептин тексттери жана иллюстрациялары балага эстетикалык тарбия берүүнүн башкы булагы болуп саналат. «Алиппенин» мазмуну, анын түзүлүшү, түзүлгөн методдоруна жараша болот.

Азыркы учурдагы «Алиппе» окуу китеби (С.Рысбаев) анализ-синтез методу боюнча түзүлгөн. Окуулукутун беттериндеги материалдар төмөнкү курам боюнча берилген: а) анализ-синтез методунун тыбыштык белгилерине, предметтүү сүрөттөр, сөз түзүүгө карата көнүгүүлөр, сөздөрдү окууга карата тексттер, тамга менен муунду окууга карата таблицалар;

б) ойлоосун жана кебин өстүрүү үчүн: сюжеттүү сүрөттөр, аңгемелер, жомоктор, табышмактар, ырлар, логикалык көнүгүүлөр, тилдик материалдарды өздөштүрүүгө карата көнүгүүлөр, ребустар берилген.

Окуу китебиндеги материалдар сабат ачуунун мезгилдеринин баскычтарынын негизинде жайгаштырылган. Даярдоо мезгилине берилген материалдарга сюжеттүү жана предметтүү сүрөттөр берилген, текст жокко эсе. Сүрөттөр мектептин турмушуна, биринчи коңгуроого, биринчи мугалимге, ата-энеге, үй-бүлөгө арналган. Ар бир бетке сунуш кылынган сүрөттөрдөн кийин схема-моделдер, сөздөр жана сүйлөмдөр мааниси боюнча жайгаштырылган. Ал эми экинчи баскычында үндүү тамгалар кызыл белгилер аркылуу көрсөтүлүп, ага карата тамгалар сунуш кылынган сөздөрдүн, сүйлөмдүн схемалары киргизилген. Мисалы, диван-дивандын сүрөтү, анын мууну, гүлдүн сүрөтү, сөздүн муунга ажыратылышы ж.б. Бул сөздөр окулат; диван-жумшак, гүлдү өсөт, машина жана анын модели (8-бет), сөздүн схемасы сөз-муун аркылуу жүргүзүлөт.

Үндүүлөрдү үйрөтүү тыбыштык-муундук схемалардын, кызыл түстөрдүн негизинде жүргүзүлөт. (20-22- беттердеги сүрөттөрдү карагыла). Тексттер Аа үндүү тыбышынан башталат.

Окуу жылынын биринчи жарым жылдыгына чейинки материалдарда тексттердин көлөмү чакан берилген, алар сөздүк жумушун жүргүзүүгө, ал эми сүрөттөр ар бир беттеги тексттин мазмунун толуктоого жана өнүктүрүүгө арналган. Мисалы, окуу китебинин 47-бетиндеги текст «Сабакта» деп аталып, бул боюнча класстагы мугалим, окуучулар, топ ойногон балдарды чагылдырган сүрөтү берилген. Сол жагында тамгалардын классификациясы (үндүү, үнсүз) берилген схема, с тыбышы катышкан 1 жана 2 муундуу сөздөр берилсе, ж-ч тамгаларын салыштырууга карата (58-бет) 1 муундуу сөздөр, сюжеттүү сүрөттөр көрсөтүлсө, иоттошкон тамгаларды окутууга карата х тамгасынын (75-бет) сөздүн башында, ортосунда, аягында келишине мисалдар, аларды салыштырууга көнүгүүлөр,

созулма, кыска, үндүү, үнсүз тамгаларды классификациялоого карата схемалар, макалдарды чечмелөө берилген. Мындай сүрөттөр сабат ачуунун биринчи жана экинчи баскычына жайгаштырылган.

«Алиппедеги» сюжеттүү сүрөттөр, ошол өтүлүүчү беттин негизги мазмунун чагылдырууга арналып, ал боюнча сүйлөм, байланыштуу чакан аңгеме түзүүгө арналган. Сюжеттүү сүрөттөр окулуучу тексттин маанисин түшүнүүгө жардам берет. Азыркы окутулуп жаткан «Алиппе» китеби кооз жана түстүү сүрөттөр менен жабдылган. Окуу китебиндеги мындай иллюстрациялоо, биринчиден, окуучулардын сүйлөө кебин жана өз алдынча ойлоосун өстүрүүгө, экинчиден, эстетикалык тарбия берүүгө багытталган.

«Алиппенин» ичиндеги сүрөттөр ар кандай максатта сунуш кылынган. Айрымдары өтүлүүчү жаңы тыбышты бөлүп алуу үчүн колдонулат. Мисалы, 33-беттеги кыз, калпак, кол, Кубан, улактын сүрөттөрүн атоо менен, сөз башынан, ортосунан жана аягынан к тыбышын ажыратышат.

Окуу китебиндеги сүрөттөр логикалык көнүгүүлөрдү жүргүзүү үчүн да пайдаланылат. Мисалы, 5, 10, 11, 14-беттердеги сүрөттөр заттардын аттарын тобу боюнча топтоштуруу көнүгүүлөрүн жүргүзүү үчүн кызмат кылат. Окуу куралдары, үй-бүлө, жашылчалар деген темага карата аңгеме жүргүзүлөт.

Сюжеттүү сүрөттөр ошону менен бирге эле сүйлөм түзүүгө жана байланыштуу текст менен иш жүргүзүүгө багытталат. Сюжеттүү сүрөттөр балага текстти окууга жана окулуучу тексттин мазмунун түшүнүүгө өбөлгө түзөт.

Предметтүү сүрөттөр ар түрдүү мазмунга ээ. Айрымдары тыбыштык талдоого кызмат кылат, мында окуучулар тыбыштын муундук составын анализдешип, м тыбышына тиешелүү сунуш кылынган сүрөттөрдүн негизинде сүйлөм түзүүгө багыт алат. Мындагы комуз, өрүкзар, жүзүм деген сөздөрдүн жардамы менен иштей алышат.

Сюжеттүү сүрөттөр сөз айкаштарын аныктоого да мүмкүнчүлүк түзөт. Мисалы, ат-жаныбар, ат-мылтык атты, ат-

адамдын аты ж.б. Сюжеттүү сүрөттөргө карата муундардын тыбыштык схемаларына карата окуучулар тыбыштардын аттарын аташы керек. Сюжеттуу сүрөттөр тамгаларды, муундарды түзүү аркылуу кызыктуу ребустарды түзүүгө үйрөнүшөт. Жалпысынан алганда, «Алиппе» окуу китеби сабат ачууда баланын кат-сабатын ачуу менен гана чектелбестен, алардын эстетикалык-көркөмдүк табиятын өстүрүүгө көмөк көрсөтөт.

II. “Алиппе” окуулугуна сунуш кылынуучу тексттер биринчиден, окуучунун жаш өзгөчөлүгүнө жараша, экинчиден, үйрөтүлүүчү тыбыштын жана тамганын маанисине карай, үчүнчүдөн, тарбиялык жагы, төртүнчүдөн, улуттук өзгөчөлүгү эске алынат. Ошондуктан, “Алиппенин” тексттери бир нече түр менен берилет. Мамычадагы сөздөр муун боюнча берилет, жаңы тыбыш менен алгачкы сөздөрдү окууга арналат. Аларга карата анализ-синтез методу жүргүзүлөт. Мамычадагы сөздөр окшоштурулуп жана уйкаштырылып жайгаштырылат: ат-от, ат-ат-та, тат-тат-па, тан-тон, топу-То-ту, бат-бот-бут, кат-как, токтоок, ийне-ойно-айна, сак-сат-сап, дан-дон-ден, жал-чал, чай-жай ж.б., мамычадагы толук маанилүү сөздөргө тиешелүү тамгаларды жайгаштыруу аркылуу жаңы сөздөр түзүлөт: эл-бел, ий-ийне, эк-эки, үй-түй, уй-туй, ар-ара, ор-оро, үн-түн ж.б.

Тамгага карата сунуш кылынган бир жана эки муундуу мамычадагы сөздөрдү окуганды өздөштүргөндөн кийин, байланыштуу текстти окууга берилет. Алиппе мезгилиндеги окуу материалдары дээрлик ушул аспектиде үйрөтүлөт. Байланыштуу тексттин мазмуну өтүлүүчү тамганын мазмунун чагылдырууга арналат. Т.а., байланыштуу тексттеги сүйлөмдөр өтүлгөн тамга катышкан сөздөрдөн туруу керек. Мисалы, ч тамгасына окуу китебинде төмөндөгүдөй байланыштуу текст сунуш кылынган (51- бет).

Чынара.

Чынара атасына, апасына чай сунду. Атасы, апасы чай ичти. Чынара-Чолпон атанын, Сайкал апанын небереси. Ал-акылдуу, сулуу. Чолпон ата, Сайкал апа Чынарды алкады.

Текстти адегенде мугалим окуучулар менен бирдикте хор түрүндө окуп чыгат. Үн чыгарып окууда балдар ар бир сөздүн канча муундан тургандыгын жана үндүн кандай чыгарын байкашат. Аягында балдар текстти окуп, түшүнүктөрүн сүйлөп беришет.

Окуулуктагы тексттер менен иштөөдө мугалим жай, суроолуу, илептүү жана бир өңчөй мүчөлүү сүйлөмдөрдүн, каратма сөздүн кандай окулушун көрсөтүү менен бирге алардын ар бирин окуганда үндүн басыңкы, же көтөрүңкү чыгышы практика жүзүндө үйрөтүлөт. Мындай сүйлөмдөр а тыбышын үйрөтүүдөн эле башталат. А-та, ат! (22 - бет); А-та, ат-па! (25 - бет); Улан-бул бал-та (32 - бет); Ку-бан, топ ка-на? (34-бет);

Алиппедеги байланыштуу текстке сунуш кылынган тексттерди үйрөтүүдө аларды окуунун түрлөрү боюнча, т.а., туура, шар, сезимдүү, көркөм окууга өзгөчө көңүл бурулууга тийиш. Сабат ачуунун алгачкы күнүнөн баштап эле ар бир сабакта интонацияны туура пайдаланып окууну талап кылып отурган болсо, балдар алиппе мезгилинен баштап эле сүйлөмдөрдүн түрлөрүн туура окууга багыт алып калышат. Акырындап ролдоштуруп окууга үйрөтүлө баштайт. Буга карата окуулукта “Сабакта” (43), “Үкү” (45), “Үлүл” (47), “Дарыкана” (49), “Саадат” (54), “Жайлоодо” (61) деген тексттер берилген.

III. Сүрөттүү алфавит сабат ачуунун ар бир сабагында үйрөтүлөт. Ал кесме муундардан, сүрөттөрдөн, сөздөрдөн, байланыштуу тексттерден жана кошумча материалдардан түзүлөт. Демонстрациялык таблицаларды колдонуунун негизги максаты-баланы ар бир тамганы эстеп калуусуна көмөк көрсөтүү болуп саналат. Мындай таблицалардын жардамы менен төмөнкү көрсөтмөлүүлүктү колдонууга болот.

1. Сөздөрдү муундарга ажыраттырып жана кайра муундардан сөз түздүрүп окуттуруу: апа (а-па), топу (то-пу), бата (ба-та), тала (та-ла), ийне (ий-не), ойно (ой-но) ж.б.
2. Сөздүн башына жана аягына тиешелүү тамгаларды жайгаштыруу аркылуу жаңы сөздөрдү окуттуруу: нанан, ун-тун, бат-бата, бот-бото, ал-тал, ол-тол, ой-ойлоо, ай-айла, ач-чач, эч-чеч ж.б.
3. Окшоштуруп, же уйкаштырылып берилген сөздөрдү салыштыруу аркылуу жаңы сөздөрдү окуттуруу: тал-тол-тул, бал-бол, ноо-боо, ток-тоок, сат-сак-сап, уй-үй, күй-куй ж.б.
4. Демонстрациялык таблицалар ар түрдүү ыкмалар менен колдонулат, алар предметтүү сүрөттөргө көбүрөөк байланышып, схемалуу сөздөр аркылуу, ал эми сюжеттүү сүрөттөр байланыштуу кепти өнүктүрүү үчүн, сөз жана байланыштуу тексттер окуу китебин толуктаган. Мындай таблицалардын жардамы менен окуучу сөздөгү тамгалардын структурасын анализдөөгө, андан үндүү тыбыштарды бөлүп алууга (кызыл түс менен боөлгөн), сөздү окууга, алардын өзгөрүшүн, тамгаларды бири - бирине салыштырууга үйрөнөт.
5. Сабат ачууда демонстрациялоочу таблицаларды кайталоо жана бышыктоо сабактарында, тамгаларды кайталоо үчүн пайдаланылат.
6. Тамга кассасы, же заттардын сүрөттөрү жабыштырылган сүрөттүү алфавит да ар бир тамганын аталышын бекем сактоого чоң жардам берет. Мисалы, а-алма, т-така, о-от, н-нан, у-ун, б-бото, к-кат, э-эне, и-ийне, с-сап, ү-үкү, д-дан, ч-чай, ш-шаш, ж-жаа, ө-өрдөк, м-май, х-хор ж.б.

Сабат ачууда сүрөттүү таблицалар баланын ойлоо жөндөмдүүлүгүн жана сүйлөө кебин өстүрүү үчүн колдонулат. Сүрөттүү таблицалар заттарды топтоштуруу, же тематикалык группалардын тобу боюнча ажыратып үйрөтүлөт: үй-бүлө,

мектеп буюмдары, окуу куралдары, идиштер, жашылчалар, жемиштер ж.б.

Ошону менен бирге таратылып берилүүчү дидактикалык материалдар да колдонулат. Мында илип коюлуучу класстык жана ар бир баланын жеке тамга кассасы, кесме тамгалар, кесме муундар, сүрөттүү карточкалар менен иш жүргүзүлөт. Класстык сүрөттүү алфавит-тамга кассасы кездемеден тигилип, анын 36 чөнтөкчөсү болот. Набордук полотно дегенибиз-туурасынан 3-4 катар тилке кагаз жабыштырылган калың картон кагаз. Тилкелерге кесме муундан, тамгадан сөз, сүйлөм түзүшөт.

Адабияттар

1. **Б.АПЫШ., БАБАЕВ.Д., Т.ЖОРОБЕКОВ. ПЕДАГОГИКА. -Б., 2002.**
2. Башталгыч класстардын программалары.-Б.,2000, 4-9-бет.
3. Бердибаев.Э. , Рысбекова.Б. , Сартбаев К. Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуунун методикасы.-Ф.,1978.5-80-бет.
4. Жалилов.А. Азыркы кыргыз тили.-Б.,1996. 44 – 85 - бет.
5. Львов.М. Р. Методика развития речи младших школьников.- М.,1985.
6. Львов.М.Р., Рамзаева.Т.Г., Светловская.Н.Н. Методика обучения русскому языку в начальных классах.-М.,1987. стр. 3 - 89.
7. Оконь.В. Введение в обую дидактику. -М., 1990. стр. 310 - 322.
8. Оморокова.М.И. Совершенствование чтения младших школьников.-М., 1999. стр. 5 1- 89.
9. Осмонкулов.А. Кыргызстанда эл агартуу иштеринин жана эне тилин окутуунун тарыхынан.-Ф., 1974.

10. Осмонкулов.А. Эне тилинин тарыхы.-Ф.,1982.
11. Подласый.И.П. Педагогика. Новый курс;Учебник для студентов педвузов. В 2-х книгах. -М., 2000. стр. 291 - 566.
12. Рысбаев.С. К. 1-класста окуучулардын сабатын ачуунун,сөзүн өстүрүүнүн жана руханий тарбия берүүнүн маселелери.-Б., 2000. 48 бет.
13. Рысбаев.С.К. Алиппе. Орто мектептердин 1-классы үчүн окуу китеби.-Б. 1999. 135 бет.
14. Русский язык в начальных классах. Теория и практика обучения. –М.,1998. Стр.7-161.
15. Сартбаев. К. К. Кыргыз тилинин изилдениши.-Ф.,1981.80 бет.
16. Сакиева.С.С., Ташиева.Г. 1-4-класстарда сөз өстүрүү, таза жазуу сабактарынын программалары. Жалал-Абад,1997,25 бет.
17. Сакиева.С.С., Ташиева.Г. Сөз өстүрүү. 2 – 3 - класстын окуучулары үчүн хрестоматия. Ош,2000,41 бет.
18. Сакиева.С.С. Башталгыч класстарда эне тилин окутуу боюнча методикалык колдонмо.Жалал-Абад,2000,40 бет.
19. Сакиева.С.С., Мамбетова.М. Башталгыч класстарда эне тилин окутуунун методикасы. Методикалык колдонмо. Жалал-Абад,34 бет.
20. Сакиева.С.С.Эне тили. Окуу-методикалык комплекс. Жалал-Абад, 2001, 29 бет.
21. Турусбеков С., Бердибаев Э., Рысбекова Б., Сартбаев К. Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуунун методикасы.-Ф., 1965.

Сакиева Сайипжамал Салайдиновна

Мамбетова Мира Кожомбердиевна

**Башталгыч класстарында эне тилин
окутуунун методикасы**

(Педагогика жана башталгыч билим берүү бөлүмүндө сырттан окуган студенттер
үчүн методикалык көрсөтмө)

Редактору: К.Б. Калчакеев

Тех.редактору: А.Н. Атамбекова

Корректору: Г. Апсаматова

Терүүгө 7.05.1999 берилди
Форматы 60x84 1/16. Офсеттик басма
Көлөмү 2,2 басма табак, Нускасы 155 экз.

ЖАМУнин Редакциялык басма бөлүмүндө даярдалды
715600, Жалал-Абад ш., Ленин көчөсү – 57

Жалал-Абад мамлекеттик университетинин
типографиялык бөлүмүндө басылды